

Національний університет
«Киево-Могилянська академія»

**ДОКТОРСЬКІ ПРОГРАМИ
В ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ:**

Матеріали міжнародної конференції
«Впровадження принципів третього циклу вищої освіти
Європейського простору в Україні»

Київ
Університетське видавництво
ПУЛЬСАРИ
2007

УДК 37.014.5+378.2(477+4)(063)

ББК 72я43

Д63

Редакційна колегія:

*С. Квіт, В. Моренець, А. Мелешевич, І. Лук'яненко, А. Бурбан,
Л. Кострова, Р. Веретельник, С. Оксамитна*

Науковий редактор, упорядник:

Володимир Моренець

Перекладач:

Роман Веретельник

**Збірник видано за сприяння Європейської комісії
(European Commission) в рамках програми TEMPUS/Tacis
«Training for Implementation of the European Higher
Education Area Third Cycle in Ukraine».**

У збірнику вміщено матеріали, що розкривають досвід європейських університетів (Франції, Великобританії, Іспанії, Польщі, Норвегії) в організації сучасних докторських (PhD) програм. Викладено основні принципи їх побудови і ведення, деталізовано типові обов'язки учасників цього процесу (докторантів і наукових керівників), наголошено на зміні статусу докторанта, що в європейському освітньому просторі перестає бути навчальним («студентським») і визнається першим самостійним науковим («дослідницьким»). Матеріали науковців НаУКМА відображують вітчизняну специфіку цієї проблематики: тут у стислих формах викладено принципи й концептуальні положення організації сучасних докторських (PhD) програм в Україні, описано окремі дисциплінарні й міждисциплінарні моделі.

Для фахівців у галузі освіти й науки.

Усі авторські права застережено.

Передрук і розповсюдження матеріалів збірника можливий лише з дозволу НаУКМА.

© НаУКМА, 2007

© Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2007

ISBN 978-966-8767-91-3

ЗМІСТ

Від упорядника (<i>Володимир Моренець</i>)	4
--	---

Розділ I

Засади організації і функціонування докторських (PhD) програм у Європі

<i>Ян Піттер Миклебуст, Рун Нілсен</i> Аналіз практики реформи докторської освіти в Європі (<i>Переклад Романа Веретельника</i>)	6
<i>Карлос Хайме</i> PhD в Іспанії (<i>Переклад Романа Веретельника</i>)	17
<i>Дейвід Селінджер</i> Програми підготовки PhD в Англії (<i>Переклад Романа Веретельника</i>) ...	25
<i>Поль Біоде, Сильвен Колонж, Жан Шамба</i> Докторська підготовка у Франції (<i>Переклад Романа Веретельника</i>)	38
<i>Марцин Єнджейчак</i> Докторантура у Польщі (<i>Переклад Романа Веретельника</i>)	52

Розділ II

Перспективи і проблеми докторських (PhD) програм в Україні

<i>Андрій Мелешевич, Ян Піттер Миклебуст</i> Програма PhD в Україні: проект TEMPUS	66
<i>Володимир Моренець</i> Перспективи і тенденції розвитку третього рівня освіти в Україні	70
<i>Сергій Квіт, Світлана Оксамитна, Євген Федченко, Тетяна Голіченко</i> Масові комунікації: концепція міждисциплінарної докторської програми	75
<i>Ірина Вишенська</i> Модель PhD програми в галузі природничих наук	78
<i>Ірена Грига</i> Докторантура з управління в охороні здоров'я	84
<i>Ірина Лук'яненко</i> Концепція докторської програми з фінансів в університеті «Киево-Могилянська академія»	91

ВІД УПОРЯДНИКА

Ця книжка – результат виконання Національним університетом «Кієво-Могилянська академія» річного (листопад 2006 – листопад 2007) міжнародного проекту **«Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору (ЕНЕА) в Україні»**, підтриманого Європейською Комісією в рамках програми «TEMPUS/Tacis». Головною метою цього змістовно насиченого освітнього проекту було вивчення нашої академічною спільнотою європейського досвіду створення і ведення науково-освітніх програм так званого третього циклу освіти, себто тих, що ведуть до здобуття вищої наукової кваліфікації – доктора наук у певній галузі знань (PhD).

За цей час науково-педагогічні групи НаУКМА відвідали з робочими візитами Університет П'єра і Марії Кюрі (Франція, грудень 2006), Автономний університет м. Барселони (Іспанія, вересень 2007), Університет м. Бергена (Норвегія, вересень 2007), взяли участь у Болонському семінарі «Докторські програми в Європі» («PhD Programs in Europe», грудень, 2006, Ніцца), брифінгу стосовно впровадження трьох циклів освіти в університетах, організованому Європейською асоціацією університетів (Брюссель, червень 2007), де, спілкуючись з керівниками й адміністраторами різних докторських програм, викладачами і докторантами, мали можливість прояснити для себе, здавалося б, просте, а насправді вельми складне і багатоаспектне питання: чим є докторські студії і чим вони відрізняються від нашої традиційної аспірантської підготовки? Усі ці робочі візити були справді продуктивні й прекрасно організовані, за що наша щира дяка господарям!

Важливим етапом проекту став і двотижневий Міжнародний семінар, проведений у НаУКМА 11–20 квітня 2007 р. Це була своєрідна міжнародна «весняна школа», в рамках якої прояснювалися філософія і практика, загальні принципи і специфічні відмінності підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації. У ході семінару учасники проекту презентували досвід своїх країн та університетів у створенні та адмініструванні докторських (PhD) програм, чим, фактично, й були закладені основи спільного розуміння предмета (від термінології до місії третього циклу вищої освіти та його загальноєвропейської типології).

На останньому етапі проекту, глибше і ясніше усвідомлюючи усе розмаїття підходів до докторської підготовки так само, як і її безсумнівні для усієї Європи академічні принципи, виконавці-учасники проекту виклали своє уявлення про PhD програми (або про якийсь спе-

цифічний аспект їх організації) у вигляді інформаційно-дидактичних матеріалів чи концептуальних положень, які ми і зібрали у цій книжці. Ми щиро сподіваємося, що ці матеріали допоможуть академічній спільноті – як українській, так і зарубіжній – побудувати єдиний європейський простір вищої освіти.

НаУКМА висловлює щиру вдячність нашим іноземним партнерам, завдяки чийй інституційній та особистій участі ми змогли обстояти і реалізувати наш проект, а саме: Університету П'єра і Марії Кюрі в особах проф., **Жана Шамба**, проф. **Поль Біоде** і **Ніколь Клотільда**; Університету м. Лідс (Великобританія) в особі проф. **Дейвіда Селінджера**; Автономному університету м. Барселони в особі проф. **Карлоса Хайме**; Європейській асоціації університетів «Євродок» в особі док. **Марціна Єнджейчака**. Наша особлива вдячність норвезьким фахівцям із Університету м. Бергена проф. **Яну П. Миклебусту** та його колегам, котрі виявили виняткове розуміння наших проблем і надали нам для публікації надзвичайно корисні матеріали.

Насамкінець, ми хочемо висловити подяку програмі «TEMPUS/Tacis», що відгукнулася на українську ініціативу й підтримала могилянський проект, слушно вбачаючи в ньому реальне волевиявлення української академічної спільноти рухатися до єдиного європейського освітнього простору.

Проф. Володимир Моренець

Розділ I

Засади організації і функціонування докторських (PhD) програм у Європі

*Ян Піттер Миклебуст і Рун Нілсен,
Бергенський університет, Норвегія*

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ РЕФОРМИ ДОКТОРСЬКОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПІ

Болонський процес і докторська освіта

Процес Болонських реформ був розпочатий задля впливу на процес визнання освітніх циклів у Європі, що стало доповненням роботи Ради Європи над Лісабонською конвенцією про визнання вчених ступенів і проміжних кваліфікацій (Лісабонська конвенція, 1997 рік). Лісабонська конвенція – це міжнародний юридичний процес, у якому держави-підписанти зобов'язуються модифікувати національне законодавство для узгодження його відповідність до цієї домовленості (конвенції).

Болонський процес – не юридично зобов'язуюча система, а декларація спільного наміру європейських Міністрів вищої освіти запровадити вчені ступені високої якості, а також узгодити структуру цих ступенів з метою глибшої співпраці між державами-підписантами. Основною метою підписання Болонської декларації 1999 року було гармонізувати часові рамки бакалаврату і магістратури до, відповідно, трирічних і дворічних циклів. Головні ініціативи виходили з Мініс-

© Ян Піттер Миклебуст, Рун Нілсен, 2007

терств вищої освіти. Докторська підготовка у декларації міністрів не згадувалася. Ключові аспекти Болонського процесу в цьому контексті – це міністерські зустрічі що два роки до 2010 р. під час яких держави-підписанти підбивають підсумки процесу реформ і визначають, що ще треба зробити. У 2003 р., на зустрічі міністрів у Берліні «третього циклу» вищої освіти був включений до Болонських декларацій.

Міністри зійшлися на тому, що:

- 1) має бути посилена мультидисциплінарність «третього циклу»;
- 2) слід заохочувати спільне присудження університетами різних країн вчених ступенів (joint degrees);
- 3) багатофункціональні навички, що уможливають фахову мобільність (transferable skills), повинні увійти до програм докторської освіти й підготувати докторантів для працевлаштування поза академічним світом.

Міністри домовилися звітувати про дієвість запровадження цих рекомендацій на наступній міністерській зустрічі, у Бергені 2005 р. Після Берлінської зустрічі Асоціація Європейських Університетів (EUA) була уповноважена в рамках програми SOCRATES розпочати європейську докторську програму 2004–2005 для збору даних й аналізу практики обраних європейських університетів. Це базувалося на тому, що багато європейських університетів активно включилися у процес, а їхні академічні лідери послідовно впроваджували його в життя. Тоді ж, перед Бергенською зустріччю, Єврокомісія доклала великих зусиль, наголошуючи на потребі посилення мобільності (вільного пересування Європою) молодих науковців і створення у Європі типового Положення про докторат (frame work for a Code of Conduct) і принципів набору молодих дослідників. Саме до цього Єврокомісія і закликала.

Бергенська конференція міністрів, що відбулася у травні 2005 року, у своїх висновках жорстко наголосила на втіленні в життя рекомендацій, викладених у загальновідомих 10-ти Зальцбурзьких принципів (Див. дод. 1), і на важливості процесу, який би сприяв повнішому узгодженню докторських систем в Європі.

Роль Єврокомісії

Європейська комісія не була однією зі сторін-підписантів Болонської декларації. Ініціатива зустрітися в Болоньї міністри освіти Франції, Великої Британії, Німеччини та Італії висловили в травні 1998 р. на зустрічі в Сорбонні, з нагоди 900-річчя Сорбонського університету. План дій цих міністрів не був ідентичним планові Європейської комісії,

яка понад десятиліття систематично працювала над створенням системи взаємного визнання професійних кваліфікацій державами-членами Євросоюзу та збільшенням мобільності (змоги вільно пересуватися) студентів у Європі завдяки різним спеціальним програмам. Важливим кроком у поглибленні співробітництва між університетами була робота над стандартизацією навчання, що здійснюється за трансферною системою європейських кредитів (ECTS). Але міністри великих європейських держав не були задоволені результатами цих процесів. Адже, попри сприяння співробітництву, вищі навчальні системи різних країн і далі мали розбіжності, ба навіть упродовж цього десятиліття, до паризької зустрічі [Див.: 14], стали ще більш диференційованими. Якщо порівняти критерії європейських країн щодо вступу, тривалості навчання, оцінювання на іспитах, змісту магістерських і докторських програм тощо, то наприкінці 90-х різниця між ними була *більшою*, ніж на початку десятиліття. Міністри вищої освіти, які зустрічалися у Сорбонні, дійшли висновку, що потрібно вживати негайних заходів щодо синхронізації системи наукових ступенів, тривалості навчання, процедури оцінювання тощо.

Проте міністри не хотіли створювати апарат, який забезпечував би реалізацію цих намірів. Усе, що вони мали на меті – це лише *ad hoc* Болонський секретаріат, який би існував у державі, де мала б проходити наступна зустріч. А головна мета секретаріату – підготовка необхідних документів. Такий стан справ зробив Єврокомісію сильнішим гравцем у реформі вищої освіти в Європі. Маючи кілька секретаріатів на місцях і великі ресурси для програм мобільності та співробітництва у вищій освіті, Єврокомісія невдовзі стала головним гравцем у впровадженні Болонських реформ через програми співробітництва, такі як проект TUNING [Див.: 18]. Таким чином план дій було розширено.

Мета Лісабонської стратегії «до 2010 р. зробити економіку Європи найсильнішою у світі» була визнана і головною Болонською метою. Багато проектів і програм було започатковано як у вищій освіті, так і в сфері мобільності молодих науковців, чому прислужилися Типові схеми дослідницьких програм, покликані сприяти цілям Болонського процесу. На конференції Асоціації Європейських Університетів (EUA) у Глазго 2005 р. Президент Єврокомісії Жозе-Мануель Баррозо висловив стурбованість, що «три чверті народжених у Євросоюзі студентів, які навчаються на докторських (PhD) програмах у США, кажуть, що після завершення навчання вони хотіли б там залишитися» [3].

У 2004 р. на магістерському рівні було започатковано програму ERASMUS MUNDUS. Її щедрі гранти виділялися для стажування в уні-

верситетах 25 країн Євросоюзу студентам із третіх країн, що не належать до ЄС, а також з тих чотирьох країн, що мають асоційоване членство у Євросоюзі. Ці консорціуми фокусувалися на проблемі спільних вчених ступенів, створенні спільних (освітніх і дослідницьких) мереж, міждисциплінарності та «європейському вимірі». Змагання було жорстке. У першому турі обрали 57 консорціумів з індикатором успіху 17%. Відтоді праця над спільними вченими ступенями набула у Європі нових масштабів, а тепер здобутий досвід можна було екстраполювати на докторську освіту.

Проект докторських програм Асоціації Європейських Університетів

Асоціація Європейських університетів (EUA) започаткувала проект європейського докторату у 2004 р., за участю 48 університетів. Цей проект зосереджувався на галузевих відмінностях в організації докторської освіти, різних типах докторських ступенів і докторської підготовки, на виробленні основних і допоміжних навичок (transferable skills), тривалості і фінансуванні докторської підготовки, принципах набору, угодах про співпрацю і спільне присудження вчених ступенів (joint degrees), а також на профілі і статусі докторантів.

У структурі та організації докторської освіти були виявлені суттєві відмінності між різними галузями знань у виконанні досліджень, пов'язаних з різними методологіями, науковим інструментарієм, способами аналізу та викладом результатів. Часто галузеві відмінності, зумовлені спеціалізацією програми, є вагоміші, аніж державні, культурні чи університетські. Дедалі більше університетів запроваджують докторські програми як структурні одиниці, організовані дослідницькими групами або дослідницькими/післядипломними школами. Така програма має обов'язковий навчальний курс або вибіркові модулі курсів, після яких настає дослідницька фаза, що веде до виконання докторської дисертації. На основі досліджень Асоціації Європейських Університетів та згідно із Зальцбурзькими принципами були визначені чіткі цілі, що відрізняються від традиційних індивідуальних докторських програм, базованих на так званій моделі «підмайстра». Основні положення нових принципів полягають у тому, що учасники процесу (і наставники, і учні) є партнерами в рамках якісних дослідницьких груп. Виняткового значення набуває роль дослідницьких/післядипломних/докторських шкіл. Також наголошується на важливості інноваційної дослідницької прак-

тики для досягнення критичної маси, яка й дозволяє вийти на докторський рівень навчання. Ці принципи також означають, що «інноваційні структури мають належно відреагувати на проблему (...) розвитку багатofункціональних навичок (transferable skills)».

Індивідуальна модель підготовки мала забагато недоліків. Дослідження не раз свідчили про «економіку марнування»: замала кількість докторантів завершують роботу вчасно, забагато тих, котрі полишають роботу над дисертацією на половині шляху; так само середній вік тих, що завершують дисертацію, є високим. Сьогодні у Норвегії лише 20 % докторантів завершують роботу над дисертацією упродовж відведених на це 4-х років. Через 7,5 років після зарахування до докторантури 40 % ще не подали свої дисертації. У Норвегії середній вік тих, котрі здобувають докторський ступінь (PhD), все ще коливається навколо 40 років, хоч у деяких технологічних і природничих науках він дещо нижчий.

Сутність 10 Зальцбургських принципів (лютий, 2005) добре відповідає рекомендації Єврокомісії від 11 березня 2005 р. щодо Європейського статуту дослідників (European Charter for Researchers) [Див.: 7]. Як елемент «Статуту та зведення правил» Єврокомісія ініціювала створення Європейського мобільного порталу для дослідників (ERA MORE) [Див.: 2]. Він також є не тільки важливим чинником посилення мобільності, а й узгодженості та якості докторської підготовки в Європі.

Збільшення попиту на докторську освіту у Європі

З 80-х років ХХ ст. вищі навчальні заклади усього світу почали приймати на навчання значно більше студентів, аніж до того. Таке кількісне зростання часто створювало проблеми, зокрема на вищих рівнях навчання, оскільки не супроводжувалося відповідним збільшенням університетських ресурсів.

Болонський процес був спробою впорядкувати за пріоритетом деякі найважливіші моменти, що потребують у Європі змін, виробити до них спільні й системні підходи. Результат перевершив усі сподівання: Болонський процес недовзі набрав швидкості і масштабу, що багатьох здивував. Можливо, через те, що відповідав запитам часу, ліг на плідний ґрунт, визрілий для структурних змін. Одне з пояснень можна шукати і в тому, що Болонський процес заторкував проблеми, спричинені в Європі масовим запитом на освіту.

Але процеси реформування мали багато побічних ефектів, не передбачених спочатку Болонського руху. Один із таких очевидних побіч-

них ефектів у житті європейських університетів – зростання робочого навантаження на педагогічний персонал. Інша група питань стосувалася структурних змін, що актуальні тепер, зокрема, забюрократизованість якості вищої освіти та надмірна кількість показників якості, впроваджених разом з Болонськими реформами задля контролю над вимогами до вчених ступенів. Це вимірювання якості і посилення уваги до «результатів навчання» (“learning outcomes”) та «Дублінських нормативів» (“Dublin descriptors”) стають головним фокусом Болонського процесу, і в цьому небезпека надмірної забюрократизованості розвитку якісних стандартів і піднесення ваги наукових ступенів.

Ці вимоги до магістерського і бакалаврського рівнів спрацювали, проте зрушення на докторському рівні цілком природно потребували більшого часу. Тепер для Європейських університетів настав час давати раду з підготовкою докторантів, головним чином через підвищений попит на докторське навчання, зумовлений зростанням кількості магістрів. Швидкого розв’язання цієї проблеми не існує. Структурні відмінності між державами, університетами і галузями знань на нижчих рівнях не були такими виразними, проте на рівні докторату вони виходять на поверхню. Як правові відмінності у вимогах до докторантів, політика різних держав стосовно підтримки докторської підготовки, так і поведінка європейських докторантів – усе це має бути проаналізоване в ході накреслення дальших планів.

За останні роки в Європі були впроваджені такі головні структурні зміни на докторському рівні:

- Наукове керування змінюється з моделі «приватних стосунків» (відносини між одним професором і одним докторантом) на модель дослідницької групи, до якої входить докторант, що працює з більш як одним керівником і співпрацює з колегами-докторантами.
- Післядипломні або дослідницькі школи, що мають чіткі вимоги щодо прослуховування курсів та розроблену систему наукового керування, виникають по всій Європі.
- Питання оплати докторантів обговорюється в міністерствах та університетах. Важко уявити, як активні в науково-дослідній сфері університети Європи можуть відшукати ті ресурси, що їх вимагає докторантська освіта і підготовка світового рівня.
- Для елітних європейських університетів докторантська освіта (PhD education) дедалі більше стає головним пріоритетом.

Головною проблемою, що чигає на Європу в площині вимог до докторської підготовки та міжуніверситетського співробітництва, може стати питома вага навчального компонента (курсів) у загальному плані підготовки докторанта. Адаже розбіжність систем у різних країнах

спричиниться до ускладнення взаємовизнання докторських програм і ступенів, мобільності науковців та їх співробітництва.

На нещодавній зустрічі у Брюсселі Нідерландський університет презентував навчальну магістерську програму з економіки, де для магістерської роботи відводилося 18 ECTS кредитів, а на навчальні курси – 102 ECTS. У скандинавських країнах, як і багатьох інших європейських, на магістерську роботу відводиться щонайменше 60 кредитів. Так склалося, що часу на написання магістерської роботи потрібно було значно більше, ніж це визначено кредитами. Докторант у скандинавських країнах з гуманітарних і суспільних наук, розпочинаючи працю над своєю дисертацією, мусить братися за цілком нову (порівняно з магістерським дослідженням) тему. Ясна річ, що це збільшує навчальний час на докторській програмі порівняно з тими системами, які включають у себе магістерську підготовку як початковий елемент докторської програми. Коли студенти усвідомлюють, що можуть виконати докторську з меншими зусиллями, вони йдуть до тих інституцій, де це можливо. Цікаво порівняти із системою США: у більшості американських дослідницьких університетів навчальні курси забирають 2,5 роки докторського навчання. У скандинавських країнах курси забирають тільки один семестр стаціонарного навчання, а дисертація рахується як 2,5 роки стаціонарного навчання, хоча насправді часу витрачається набагато більше.

Головна проблема, яка невдовзі постане – це працевлаштування докторів, яких з часом ставатиме дедалі більше. Це питання і кількості робочих місць поза академічним світом, і відповідності докторської підготовки такій праці. Вже сьогодні чути про «гіперспеціалізацію» і «надмірну кваліфікацію». Поки кількість випущених докторантів була невеликою, вищі навчальні заклади могли працевлаштувати більшість із них. Проте тепер у європейських університетах працює чимало співробітників зі ступенем «Магістр». Відтак психологічно вони можуть чинити певний опір і спротив працевлаштуванню людей, котрі мають вищий, ніж вони, науковий ступінь.

У Фінляндії Гельсінський університет нещодавно потрактував цю проблему так: *«Кар'єра науковця-дослідника у Європі – непередбачувана, незалежно від рівня його кваліфікації. Результатом цього є відтік талантів до інших континентів, «відплив умів» з університетів на інші ринки праці. Тому питання професійної кар'єри науковця повинне посідати чільне місце у науковій політиці будь-якого суспільства, базованого на знанні.*

Комітет, призначений міністерством освіти, нещодавно опублікував власну стратегію розвитку професійної кар'єри науковця у Фінляндії. Згідно з нею пропонується чотириступенева кар'єрна система, яку можна запровадити як в університетах, так і в державних дослідницьких інститутах: докторант (doctoral student) – науковий співробітник зі ступенем (post-doctoral fellow) – незалежний науковець (independent researcher) – професор/керівник дослідження/проекту (professor/research director). Кар'єрне просування повинне базуватися на зовнішньому оцінюванні, що здійснюється за єдиними критеріями» [16].

Сьогодні Асоціація Європейських університетів започатковує продовження докторської програми проектом «Від інноваційної докторської підготовки до примножених кар'єрних можливостей» [Див.: 11]. Цей проект зосереджений на питаннях працевлаштування, багатофункціональності навичок та умінь, співробітництва з індустрією, інтенсифікації мобільності, більш систематичного збору інформації про кар'єрний рух докторантів.

Розмаїтими процесами та ініціативами вже охоплені як національні, так і міжнародний рівні. Результати цих процесів вражають і засвідчують бажання досягти погодження і гуртуватися довкола певних спільних цілей у галузі науково-дослідної роботи і підготовки науковців. Там, де існує такий консенсус, головним є: усвідомлена потреба підвищення інноваційності, якості науково-дослідної роботи та докторської підготовки в Європі; узгодження наукових ступенів у Європі, сфокусованість на можливостях, що їх дають міждисциплінарність, багатофункціональні навички та уміння, вища мобільність дослідників у Європі. У підсумку маємо чотири важливі підвалини для подальшого розвитку докторської підготовки у Європі:

1. Докторанти вважаються науковцями-початківцями (Early Stage Researchers – ESR), котрі є повноправними членами якісних дослідницьких груп.
2. Якість і спроможність дослідницьких груп (або ж дослідницького середовища) – це важлива передумова набору докторантів і здійснення докторської підготовки, суть якої полягає у «вишколі через якісні дослідження».
3. Рекомендація Єврокомісії стосовно Статуту дослідника і зведених Правил ведення програм, набору дослідників та підготовки докторантів.
4. Потужний стимул для мобільності науковців, закладений Єврокомісією як «Європейський портал наукової мобільності» (“The European Researcher’s Mobility Portal”) [Див.: 2] і «Люди» (“The

PEOPLE”) [Див.: 17], що складають частину «Сьомої рамкової програми європейського співробітництва» досліджень 2007–2012 (Seven Framework Programme, People, FP7).

Додаток 1

Десять Зальцбурзьких принципів

1. *Ключовою складовою навчання на докторських програмах є поширення знань через проведення оригінальних досліджень.* Одночасно визнається, що докторські студії мають більше відповідати потребам ринку робочої сили, який є значно ширшим за академічну сферу.
2. *Включення докторських програм до університетської стратегії і політики:* університети як інституції мають взяти на себе відповідальність за те, що докторські програми та дослідницька робота, яку вони пропонують, проводиться для того, щоб відповісти новим викликам і включає розвиток можливостей для професійної кар’єри.
3. *Важливість різноманітності:* багате розмаїття докторських програм у Європі – включно зі спільними (об’єднаними) докторськими програмами – є силою, що має бути підкріплена якісним практичним втіленням.
4. *Докторанти (аспіранти) як наукові дослідники-початківці мають розглядатись як професіонали (із забезпеченням відповідних прав), що здійснюють важливий (ключовий внесок) в процес створення нових знань.*
5. *Вирішальна роль наукового керівництва та оцінювання роботи:* по відношенню до кожного (індивідуального) докторанта організація наукового керівництва та оцінювання результатів роботи має базуватися на прозорій угоді про взаємну відповідальність між докторантом, керівником та інституцією (і де потрібно включення інших партнерів).
6. *Досягнення критичної маси:* докторські програми повинні шукати шляхи для досягнення критичної маси і залучати різні типи інноваційних практик, що введені в університетах Європи, пам’ятаючи, що різні рішення мають підходити для різних контекстів, зокрема, у великих та маленьких країнах Європи. Це призводить у багатьох університетах до переходу від graduate school до міжнародної, внутрішньонаціональної та регіональної співпраці між університетами.

7. *Термін*: Докторські програми повинні виконуватися протягом визначеного часу: 3 або 4 роки очного навчання.
8. *Просування інноваційних структур*: для зустрічі з викликами між-дисциплінарних студій та розвитку міждисциплінарних вмінь.
9. *Збільшення мобільності*: докторські програми мають шукати шляхи для того, щоб пропонувати географічну, так само, як і міждисциплінарність, внутрішньосекційну мобільність та міжнародну співпрацю в рамках інтегрованої кооперації між університетами та іншими партнерами.
10. *Забезпечення необхідного фінансування*: розвиток якісних докторських програм та успішний випуск докторантів потребує відповідного і стабільного фінансування.

Посилання

1. The Bologna process.
http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna_en.html,
<http://www.dfes.gov.uk/bologna/>
2. The European Researcher's Mobility Portal
http://europa.eu.int/eracareers/index_en.cfm
3. Barroso, Jase Manuel. *Strong Universities for Europe*, Glasgow, 2005.
http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Barroso_speech.1112693429657.pdf
4. Bergen Bologna Secretariat: *From Berlin to Bergen and Beyond*, National implementation, 2005.
<http://www.bologna-bergen2005.no/>
5. The Bergen Communique, 2005
http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf
6. COM (2005) 152 Final, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION: *Mobilising the brainpower of Europe: Helping universities to make their full contribution to the Lisbon strategy*, Brussels, 20.4.2006.
http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comuniv2005_en.pdf
7. COMMISSION RECOMMENDATION of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. Official Journal of the European Union L 75/67.
8. COPENHAGEN: MINISTRY 2000: *A Good Start: Evaluation of Research Training in Denmark*; The Danish Council for Research Policy; Ministry of Higher Education and Research, Copenhagen: 2000.
9. COPENHAGEN: MINISTRY 2006: *A Public Good: PhD Evaluation in Denmark. Report from an international Evaluation Panel*, Ministry of Science, Technology and Innovation, Copenhagen, April, 2006.
http://www.samfundsvidenskab.au.dk/forskning/forskeruddannelser/a_public_good.pdf
10. De Rosa, Annamaria. *An idea that became an institution: The European Doctorate on Social Representation and Communication*.

- <http://www.euophd.psi.uniroma1.it/html/mappahtml>
11. *EUA Doc-Careers Project (2006-2007): From Innovative Doctoral Training to enhanced Career Opportunities*; Brussels, 2006.
http://www.eua.be/eua/en/DOC_CAREERS.jsp
12. EUA-Doctorates, 2006. *Doctoral Programmes for the European Knowledge Society, Report on the EUA Doctoral Programmes Project 2004-2005*; European University Association, Brussels, 2005.
13. Froment, Eric Jürgen Kohler, Lewis Purser & Lesley Wilson. *EUA Bologna Handbook: Making Bologna Work*; Berlin: Dr. Joseph Raabe Verlag, 2006.
14. Haug, Guy *Bologna + Lisboa: a dual agenda for restructuring and modernising European universities*, Powerpoint-presentation, CHEPS SLS 2006 Presentation, Porto, 6 July 2006.
<http://www.utwente.nl/cheps/documenten/sls2006/slshaug.ppt>
15. Lisbon convention, 1997. *Convention of the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region*, Lisbon, 11.IV,1997.
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/165.htm>
16. Makarow, Marja: *Increasing the attractiveness of Researchers Careers*, Universitas Helsingiensis, 2, 2006.
<http://www.helsinki.fi/uh/2-2006/lead.shtml>
17. People, FP7.
<http://cordis.europa.eu/fp7/people.htm>
18. Tuning, 2003.
http://ec.europa.eu/education/policies/educ/tuning/tuning_en.html

PHD В ІСПАНІЇ

Загальні положення

Іспанські університети, в принципі, є автономними закладами, однак вони не мають необмеженого права ані присуджувати дипломи, ані визначати умови, за яких це здійснюється. Навпаки, іспанські університети підпорядковані Міністерству освіти, що повністю контролює, які дипломи можуть присуджуватися. Впровадження Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area – EHEA) змінює цю обставину, і сьогодні університети мають право вирішувати, які магістерські дипломи присуджувати.

Університетська система Іспанії доволі однорідна. Наукові співробітники переважно – державні службовці. Усі університети мають однакові стосунки з урядом, усі наукові співробітники працевлаштовуються в єдиній системі, і всі університети, які є самоврядними, мають пропонувати абітурієнтам одні і ті самі вступні іспити.

Іспанські університети в частині навчальних послуг фінансуються лише урядом, і це фінансування стабільне. Університети одержують гроші від центрального уряду (через органи власного самоврядування) прямо пропорційно до числа прийнятих на навчання бакалаврів. Існує складна формула виведення цього фінансування, де враховуються такі показники, як загальна кількість студентів, коефіцієнт експериментальності для даного диплому, кількість виданих дипломів тощо.

Усі кошти призначаються/розподіляються центральним урядом і керівними органами університетського самоврядування – це означає, що вартість навчання на бакалаврській програмі («бакалаврського диплому») однакова (або дуже подібна) в усіх університетах. Плата за навчання для усіх студентів – іспанських, з Європейського союзу чи з © Карлос Хайме, 2007

будь-якої іншої держави, – однакова. Взагалі, рівень оподаткування для студентів з-поза меж Європейського союзу може відрізнятись, але жоден університет не зміг це впровадити в дію.

Іспанські докторанти не мають жодної фінансової підтримки, окрім стипендії. Ці стипендії покривають усю платню за навчання і відповідають середній зарплаті, що існує поза академічним світом (на 2007 р. вона становить приблизно 1000 євро). Не всі докторанти мають стипендії, а це означає, що вони змушені самі себе фінансувати. Вони мають певну можливість заробляти гроші поза університетом, тим самим збільшуючи свій дохід. Разом з тим, університети пропонують докторантам певну оплачувану роботу, переважно адміністративну, на основі часткової зайнятості (part-time job).

Ступінь PhD є обов'язковим для отримання посади наукового співробітника. Лише робота за сумісництвом (посада старшого викладача або подібні посади) не вимагає, щоб особа мала ступінь доктора наук.

До 1985 р. програма докторської підготовки (PhD) складалася із чотирьох спеціалізованих курсів і дослідницької роботи, що завершувалася докторською дисертацією. Після 1985 р. вимоги були підвищені, і докторанти були зобов'язані прослухати курси, які сукупно налічували до 230 академічних годин. Крім того, вони мали написати коротку дослідницьку роботу (студію), а на завершення – докторську дисертацію. У 1998 р. запроваджено нову систему, але без суттєвих відмінностей від попередньої. Докторанти мали прослухати курси обсягом щонайменше 200 годин, упродовж року виконувати дослідницьку роботу, після чого й розпочинати власну докторантуру. Впровадження ЕНЕА у 2005 р. радикально змінило цю ситуацію. Сьогодні докторантська підготовка не містить жодних обов'язкових курсів, а зосереджується виключно на праці над докторською дисертацією.

Іспанське Агентство забезпечення якості (Spanish Quality Assurance Agency – ANECA) було засноване 19 липня 2002 р. коштом центрального уряду. ANECA відповідає за якісне вдосконалення іспанської системи вищої освіти і дбає про це шляхом проведення оцінювання, сертифікації та акредитації випускових програм, професорів і закладів. Щорічно ANECA оголошує конкурс серед докторських програм на присудження «Звання якості» («Quality Mention»). «Звання якості» залишається чинним упродовж трьох років. Посередині цього періоду докторська програма підлягає перевірці і повинна засвідчити, що її процедури та результати задовольняють мінімальні стандарти ANECA.

Іспанські докторанти (PhD студенти) є середньостатистичними в континентальній Європі. Студенти вступають до університету у віці 18 років. До запровадження Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА)

студенти мали спершу здобути чотирьохрічну бакалаврську підготовку і відповідний диплом, опісля чого могли вступати на докторську програму (тривалістю приблизно 5-6 років), яку вони завершували у 28 років. Після запровадження ЕНЕА студент має спершу здобути диплом бакалавра (4-річна підготовка, перший диплом), потім завершити магістратуру, й аж тоді подаватися на докторську програму (PhD рівень). Відтак, стаціонарні студенти типово завершають PhD в 26–27 років, оскільки термін PhD зменшується до 3–4 років.

Набір

В іспанській системі (адаптованій до ЕНЕА) вступники до докторантури повинні мати магістерський диплом (або, як мінімум, 60 ECTS кредитів на післядипломному рівні, тобто один рік подипломових, – після бакалаврату – студій).

У нашому університеті (Автономний університет Барселони, *Universitat Autònoma de Barcelona – UAB*) набір докторантів здійснюють всі кафедри. Зазвичай чисельність набору залежить від здобутих наукових грантів, особливо у точних науках. У суспільних та гуманітарних науках наукові гранти менш обов'язкові, і кількість докторантів більше залежить від популярності професорів. Кількість успішно завершених студій і захищених дисертацій не є вирішальною для кар'єрного просування наукових співробітників, натомість значно важливішим є наукова продукція (кількість опублікованих статей, отриманих наукових грантів тощо).

Докторанти вступають до університету (часто до рекомендованого їм професора). Іспанські претенденти приймаються на підставі показників попередньої академічної успішності/додатку до диплома (*academic records*) та рекомендацій (якщо є). Іноземні вступники, зазвичай, приймаються також на основі додатку до диплома і повинні мати рекомендаційні листи. Інтерв'ю (співбесіда) не проводяться, володіння іспанською мовою на PhD рівні не вимагається. Вступники на докторантські студії з достатньо високими академічними показниками (*academic records*) можуть сподіватись на стипендії від іспанських інституцій (центрального уряду чи регіональної влади) або навіть від свого університету. Здебільшого вони вступають без проблем.

Організація наукового керівництва

В іспанських університетах використовується система: один керівник для одного докторанта. Керівник – це наріжний камінь усього про-

цесу здобуття диплому PhD. Відмінності у способі наукового керівництва зумовлюються предметом докторського дослідження. Науковий керівник у галузі точних наук (або математики) звичайно пильно стежить за дослідницькою роботою докторанта, зустрічається з ним щотижня або навіть щоденно. Натомість керівник із суспільних чи гуманітарних наук діє інакше, і зустрічі із докторантом відбуваються рідше (двічі на рік, щорічно, або навіть раз за весь період докторантури).

Якоїсь спеціальної підготовки для керівника-початківця не існує. У кращому випадку той, хто вперше бере на себе функції наукового керівника, здійснює це керівництво докторантом разом із більш досвідченим науковим співробітником.

Хоча ні в Іспанії, ні в Автономному університеті Барселони не існує «Положень про навчання в докторантурі» (Code of Practice), **обов'язки наукового керівника** такі:

- 1) забезпечити ознайомлення докторанта з усім університетським обладнанням і ресурсами, які стосуються його дослідження, і довести до його відома правила техніки безпеки;
- 2) допомогти докторантові визначити тему дослідження;
- 3) з'ясувати разом з докторантом предмет дослідження (наукову проблему), що розглядатиметься в дисертації, і визначити деталі дослідницької програми (приміром, необхідні матеріально-технічні й фінансові ресурси або характер науково-дослідного експерименту);
- 4) якщо програма передбачає специфічні навчальні модулі, скерувати докторанта на прослуховування відповідних курсів;
- 5) докладно ознайомити докторанта з нормами і правилами дослідницької роботи та її етичними принципами;
- 6) узгодити з докторантом графік систематичних консультацій і програму керівництва;
- 7) надавати підопічному загальну консультативну допомогу в його дослідницькій роботі й підготовці дисертації;
- 8) прочитувати і коментувати дисертаційні матеріали, надавати відгук на перший варіант дисертації перед поданням її остаточного варіанту до захисту, якщо докторант виконує роботу у належний термін (вчасно);
- 9) впевнитися, що докторант обізнаний з прийнятим у цьому університеті порядком захисту докторських дисертацій і граничними термінами їх подання.

Інформація, яка стосується загальної вартості навчання, тривалості навчання, змісту докторської програми та всіх організаційно-адміністративних аспектів PhD рівня, подана на веб-сторінці університету.

Обов'язки докторанта

Як і у випадку з науковим керівником, ми не маємо виписаного положення про обов'язки докторанта, проте всі знають, що докторант повинен:

- 1) узгодити з керівником докладний навчальний план;
- 2) регулярно і вчасно (згідно з узгодженим графіком роботи в докторантурі, що враховує право на всі свята і канікули) представляти результати своєї роботи у належній формі;
- 3) на вимогу наукового керівника подавати регулярні письмові звіти про свої успіхи;
- 4) радитися з керівником перед тим, як погодитися на будь-яку додаткову роботу в університеті;
- 5) дотримуватися правил безпеки та охорони здоров'я;
- 6) дотримуватися всіх етичних принципів і відповідних правил у сфері дослідницької діяльності;
- 7) докладати всіх зусиль, аби бути присутнім на всіх визначених у консультаціях з науковим керівником планом практичних курсах, індивідуальних фахових програмах особистого розвитку, наукових семінарах тощо.

Аналіз науково-навчальних потреб

Відразу після зарахування до університету науковий керівник та його підопічний докторант мають визначити, якої підготовки цей останній потребує. Тут ідеться про весь комплекс потреб включно з, наприклад, матеріально-технічним забезпеченням даного дослідження, спеціальними курсами з правил безпеки та охорони здоров'я у цій галузі за умов виконання лабораторних досліджень, вивчення іспанської мови. Чимало з цього докторант освоїть у процесі дослідницької праці, але чимало є такого, що потребуватиме спеціальних курсів.

Викладання: педагогічний аспект докторантських студій

Під час перебування в докторантурі студенту PhD рівня надається можливість виконувати певні педагогічні функції, зокрема: виступати в ролі асистентів, наставників, вести практичні й семінарські заняття, займатися репетиторством або викладати окремі предмети. Якщо докторанти мають стипендію (student's fellowship), то повинні щорічно

виконувати педагогічне навантаження обсягом до 60 годин, не одержуючи за це додаткової платні. Якщо ж університет наймає їх на працю як асистентів (укладає з ними відповідний трудовий контракт), то вони отримують платню. Університет не готує докторантів до такого роду діяльності за допомогою якихось спеціальних тренінгів.

Нестационарні докторанти

Певна частина докторантів навчається нестационарно, працюючи десь на повний день (часом у тому ж університеті, де й навчаються), і потребують приблизно удвічі більше часу, ніж докторанти стационару, для завершення кожного етапу навчання.

Оцінювання

Докторант звичайно оцінюється на підставі поданої ним дисертаційної роботи. Здебільшого необов'язково, щоб ця робота була опублікована в авторитетному фаховому журналі (peer-reviewed journal), але часто зазначається, що робота має бути оригінальна та варта публікації.

Лише деякі з іспанських університетів допускають можливість представлення дисертації у так званому «форматі публікацій», що передбачає представлення дисертації у вигляді стислого вступу та висновків до низки опублікованих статей, де описуються результати здійсненого дисертантом упродовж перебування в докторантурі дослідження.

Рішення подавати чи ні дисертацію до захисту належить докторантові, але, ясна річ, це рішення узгоджується з науковим керівником. Тим більше, що керівник має написати звіт, де визначає якість дисертації і дозволяє подавати до захисту.

Прийнята в Іспанії процедура вимагає, що перед представленням дисертації до захисту університет повинен засвідчити її належний рівень. В Автономному університеті Барселони усталилась норма: якість дисертації підтверджується відгуком одного стороннього/зовнішнього опонента (професора з іншого університету).

Процедура публічного захисту дисертацій регулюється законом. Так, за 15 днів до визначеного терміну оголошується про публічний захист даної дисертації, що є обов'язком і прерогативою голови спеціалізованої ради (комісії). Захист організовується таким чином:

- Створюється спеціалізована рада/комісія, яка складається з 5 членів, що виступають у ролі опонентів (докторів наук із визнаним дослідницьким досвідом). Наш університет вважає, що всі професори з державних та приватних дослідницьких центрів уже довели свою фахову кваліфікованість.
- З однієї кафедри в комісії можуть бути представники до двох членів, а з одного університету – до трьох. Таким чином, принаймні двоє будуть з іншого університету.
- Керівник не може бути членом цієї ради/комісії за винятком, коли дана дисертація виконана під керівництвом двох і більше осіб (co-tutelle).
- Спеціалізована рада/комісія визначає двох офіційних опонентів.
- Докторант представляє результати свого дослідження усно, маючи в своєму розпорядженні достатньо часу (зазвичай 45-60 хвилин).
- Члени ради/комісії ставлять докторантові запитання стосовно його виступу і тексту дисертації, маючи для цього 15 хвилин для кожного члена ради.
- Коли члени комісії приступають до обговорення остаточного рішення, присутня на цьому засіданні публіка виходить з аудиторії.
- Потім публіка повертається й заслуховує голову спеціалізованої ради/комісії, який оголошує кваліфікаційну оцінку.
- Кваліфікаційна оцінка може бути такою: прохідний бал, добре, відмінно. Якщо принаймні 4 члени комісії погодяться на найвищу оцінку, комісія може відзначити дисертанта результатом «cum laude», тобто найвищою можливою оцінкою (як правило, майже всі докторанти дістають цю оцінку).
- Усі члени ради/комісії повинні заповнити відомості, крім того, кожен має написати власний звіт про захист, що передається до адміністрації.

Диплом доктора наук (PhD) у певній галузі присуджується майже у 100% випадків. Це недолік системи, тому що відсутній відсів і диференціація докторантів. Фактично і здебільшого оцінюється не докторант-пошукач, а радше – керівник. У цьому плані існують відмінності між різними галузями знань. Дисертації у галузі точних наук та медицини переважно віддзеркалюють зусилля і відданість керівників, тоді як дисертації у галузі суспільних і гуманітарних наук, зазвичай, є заслугою самих докторантів.

Оскільки захист дисертації має супроводжуватися звітом керівника, в якому засвідчується її якість та дозвіл на подання до захисту, дисертація відхиляється дуже рідко. У найгіршому випадку, дисертація просто не допускається до захисту.

Оскарження

Хоча на бакалаврському та магістерському рівнях у разі негативно-го академічного рішення студент має право на оскарження, нічого подібного не існує на рівні захисту PhD диплому. Якщо докторант не погоджується з результатом відкритого захисту, він повинен звернутися з оскарженням до незалежного арбітра.

Відповідність Болонським засадам

Іспанські докторські ступені офіційно відповідають Болонським вимогам лише з 2005 р. Фактично, більшість університетів на PhD рівні ще не впровадили в життя Болонські вимоги і прийоми, наприклад Дублінські описи (Dublin Descriptors).

Так, кредитні вимоги на PhD рівні не збігаються з іспанськими нормативами. Проте Автономний університет Барселони дозволяє відводити загалом 30 ECTS (кредитів) на проведення навчання з докторантами у вигляді семінарів, дослідницьких практикумів і методологічних спецкурсів.

Додатки до дипломів доктора наук у галузі (PhD) перебувають у процесі розробки.

Існують серйозні проблеми з мобільністю докторантів. У різних державах правила і норми підготовки докторантів вельми різняться між собою, що утруднює здійснення спільних програм підготовки і видачу спільних дипломів. Головна перешкода – це відсутність коштів, призначених для мобільності докторантів. Та навіть за таких обставин деякі (хоч і нечисленні) докторанти записуються на програми, що передбачають наукове співкерівництво (co-tutelle arrangements, коли дисертація виконується під керівництвом професорів з двох різних університетів, а то й двох різних держав).

Працевлаштування докторів залежить від галузі знань, в якій вони здобули свій ступінь, і від регіону країни, де вони проживають. Одне можна ствердити: в минулому більшість докторів наук знаходили роботу в академічному світі, сьогодні ж ситуація починає змінюватися через брак вакантних посад в університетах і зменшення середнього віку професорів. А це означає, що у найближчі 15 років вільних посад для працевлаштування усіх бажаючих докторів не буде.

ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ PhD В АНГЛІЇ

Загальні положення

Англійські університети – це автономні, самоврядні закладами. Зокрема, вони мають право присуджувати наукові ступені і визначати умови їх присудження. Наукові співробітники університетів не вважаються державними службовцями, їх призначають на посади самі університети. Таким чином, англійська університетська система загалом здається гетерогенною, тому що правила і норми одного університету не обов'язково поширюються на інші. Однак університети мають і спільне в організації, зокрема: відносини з державою, чинна система зовнішніх опонентів, наукові і професійні товариства, Агентство забезпечення якості (Quality Assurance Agency, надалі – Агенство). Рада післядипломного навчання Великої Британії (UK Council for Graduate Education) є корисним та ефективним форумом для взаємного обговорення усіх справ, що стосуються PhD.

Держава фінансує значну частину університетських потреб (наприклад, близько половини фінансових надходжень в університеті м. Лідс з державного бюджету). Ця частина – найстабільніше джерело формування університетського бюджету, тому держава може висувати свої умови, хоча, за законодавством, не має права втручатися у справи університету.

Донедавна університети отримували кошти від Ради з фінансування (Funding Council) відповідно до кількості докторантів у кожному університеті. Тепер це не так (окрім відносно малої суми для надання докторантам загальних освітніх послуг), але певна кореляція зберігається. Університети отримують значні кошти від усіх докторантів. Розмір плати за навчання для докторантів з Європейського союзу визначається Радою з фінансування, а розмір оплати для усіх інших докторантів визначаються самими університетами.

Пряма підтримка докторантів здійснюється державними Науковими радами, які виплачують їм як певні кошти (у вигляді зарплат і гонорарів), так і надають неоподаткований грант, співмірний за розміром середній початковій зарплаті фахівця в неакадемічному середовищі. Багато хто з докторантів самі фінансово дають собі раду, інші підтримуються бізнесом, благодійними організаціями, або стипендіями від самих університетів. Всі докторанти можуть одержувати платню за викладацьку роботу, щоб поповнювати свій дохід.

PhD (в Оксфорді DPhil) в Англії уперше присуджено у 1921 р. Цей науковий ступінь поступово зайняв місце давніших «вищих» докторських титулів, які тепер присвоюються як почесні ступені або в окремих випадках присуджуються тим науковцям, котрі на підставі своїх публікацій звертаються по присудження їм цих титулів. Більшість академічних посад вимагає від кандидатів мати здобутий докторський ступінь, а проте ще якихось десять років тому зустрічалося чимало визнаних штатних співробітників на високих посадах без цього ступеня.

До 80-х років порядок організації докторської програми і присудження докторського ступеня визначався самими університетами. Рівень забезпечувався професіоналізмом університетських науковців і вимогою мати зовнішнього опонента.

Велика зміна на національному рівні була спричинена втручанням у процес Наукових рад. Хоча ці останні, як правило, надавали докторантам фінансову підтримку на 3 роки, а ті могли потребувати і мати більше часу для підготовки своїх дисертацій до захисту. Тому Ради вирішили надавати докторські гранти кандидатам з тих університетських кафедр, на яких переважна більшість докторантів завершувала свої дисертації в межах чотирьох років. Відповідно чимало університетів зменшили граничні часові терміни для завершення докторської програми (у Лідському університеті – до 4 років стаціонару). В результаті докторанти стаціонару в середньому завершують дисертацію за 3,5 роки.

Подальша велика зміна полягала у наданні докторантам загальних навичок та умінь як частини докторської підготовки. Хоча це вже було складовою частиною докторської підготовки у багатьох університетах, та цьому було надано великий поштовх як заявою Наукових рад про необхідність надання загальних навичок та умінь (generic skills training – [Див.: 1], так і тими новими коштами, які з'явилися внаслідок обстеження [Див.: 4] рівня фахової підготовки з точних наук та інженерних кваліфікацій у Великобританії. У 2003 Рада з фінансування застала UKGrad, – національне та регіональне агентство з надання загальних навичок та умінь.

Агентство було засноване 1997 року як структура, послуги якої оплачують університети, але яка отримує контракти від Ради з фінансування. Це Агентство замінило собою Відділ навчального нагляду (Teaching Assessment Division), що існував при Раді з фінансування й оцінював якість підготовки та рівень університетського навчального забезпечення. Розроблені Агентством Положення про забезпечення академічної якості і рівня післядипломних наукових програм були опубліковані 1999 року й істотно переглянуті та доповнені у 2004 р. Тим часом, у 2001 р., Агентство розробило Загальні кваліфікаційні вимоги до вищої освіти Англії, Вельсу й Північної Ірландії (Framework for Higher Education Qualifications in England, Wales and Northern Ireland).

Агентство час від часу надсилає до університетів комісії, які перевіряють якість навчальних послуг та навчального забезпечення. Частина перевірки полягає в тому, що університет повинен довести, що його процедури відповідають різноманітним вимогам Положень про забезпечення академічної якості, у тому числі вимогам положень, що стосуються післядипломних наукових програм. Хоча цей процес накладає більше обмежень на англійські університети, ніж раніше, всі ці положення Агентства й надалі залишають багато місця для академічної різноманітності.

Слід зазначити, що англійські докторанти назагал молодші від своїх колег в інших країнах Європи. Студенти вступають до університету у 18 років, завершують 3-річний перший цикл і можуть відразу вступати на до докторантури, закінчуючи її в 24 роки (а часом навіть молодшими). Сьогодні більш звично спершу закінчити магістратуру (яка додає один рік), а потім відбути трохи більше часу у докторантурі. У результаті стаціонарний докторант завершує програму у 26 років.

Набір до докторантури

В англійській системі для вступу в докторантуру не потрібно магістерського диплому, хоча тенденція вимагати від кандидата-вступника такий диплом спостерігається дедалі частіше, особливо у точних науках.

У Положенні Агентства забезпечення якості стверджується, що «Заклади прийматимуть докторантів лише в середовище, яке надає підтримку для навчання науковим дослідженням і здійснення наукових досліджень і де мають місце високоякісні наукові дослідження». У Положенні також наводяться типові фактори, за якими можна визначити таке середовище. Серед них: «очевидні наукові досягнення...»

достатня кількість наукових співробітників...і докторантів..., вільний доступ до старших колег-професорів..., відповідні навчальні та наукові засоби..., можливості (обговорювати) питання і проблеми... неформально (із професорами та іншими докторантами)..., нагляд у питаннях етики..., наголос на... розвиткові науково-дослідних навичок і тих якостей, які допоможуть під час працевлаштування [1, с. 7].

У науково-навчальних університетах існує сподівання, що всі кафедри набиратимуть докторантів. Успішне керівництво докторантами є одним із показників для посадових підвищень і кар'єрного зростання наукових співробітників.

У галузі точних наук та інженерії кількість докторантських стипендій від Наукової ради залежить від успіху кафедри в отриманні наукових грантів від Наукових рад.

Вступні процедури мають бути прозорі, послідовні, і засвідчувати рівність можливостей [1, с. 9].

Рішення про прийом стосуватимуться щонайменше двох... наукових співробітників, які пройшли практику [1, с. 10].

Претенденти до докторантури вступають до університету (а часто просто до певного, рекомендованого їм професора). Випускники з Великої Британії проходять інтерв'ю з двома науковими співробітниками. Рішення приймаються на основі результатів інтерв'ю, академічних результатів та рекомендацій. Якщо кількість кандидатів перевищує число грантів від Наукової ради, створюється рейтинговий список кандидатів. Іноземні кандидати, зазвичай, не проходять інтерв'ю, але на додаток до випробувань з обраної спеціальності вони мають скласти стандартний іспит з англійської мови на досить високі бали. Для того, щоб іноземні претенденти змогли взяти участь у національному конкурсі на фінансову підтримку, ця оцінка повинна бути доволі високою. Конкретний університет також може надавати фінансову допомогу особливо здібним докторантам або докторантам із іншими особливими заслугами.

Організація наукового керівництва

Університети Великої Британії відходять від системи окремого керівника для кожного докторанта.

Так, кожний докторант матиме, як мінімум одного наукового керівника, втім цей останній зазвичай буде членом цілої групи керівників наукової роботи [1, с. 14].

У виконанні науково-експериментальної теми командний підхід є природним, але у докторанта завжди має бути чітко визначена контактна особа (там само). У роботі над іншими темами докторант може мати керівника і співкерівника, або керівника і дорадника (дорадник, можливо, не матиме спеціалізованих знань, потрібних саме для цих досліджень, але він буде спроможний підказати в усіх інших аспектах розвитку докторанта).

Заклади призначатимуть керівників, котрі мають належні навички і предметні знання, які дозволяють їм ефективно підтримувати та заохочувати докторантів, а також стежити за їхнім науковим становленням [1, с. 14].

Наукові співробітники, які вперше беруться за наукове керівництво, відбуватимуть вишкіл (training session) і керуватимуть разом із досвідченим науковим співробітником-співкерівником [1, с. 16].

Університети відповідають за те, щоб обов'язки усіх наукових керівників були доведені до відома усіх докторантів та керівників у формі письмових настанов [1, с. 16].

У Лідському університеті науковий керівник зобов'язаний:

- 1) упевнитися, що кожний його підопічний докторант ознайомлений з усіма ресурсами факультету/школи та університету, які можуть допомогти йому в дослідженнях, а також ознайомлений з усіма відповідними правилами охорони здоров'я та безпеки;
- 2) допомогти докторантові у визначенні наукової теми, яка буде ним досліджуватися. Конче необхідно, щоб ця тема мала достатньо широкі дослідницькі межі, які відповідатимуть пошукуваному науковому ступеневі, але водночас не була надмір масштабною, що неминуче зумовить неможливість її освоєння в рамках часу, відведеного на докторантуру. У тому разі, коли докторантське дослідження спонсорується третьою стороною, умови цього спонсорування мають бути дуже уважно обмірковані;
- 3) допомогти докторантові з'ясувати наукові питання, які потребують зосередженого вивчення, і визначити пункти (деталі) науково-навчальної програми для докторанта, зокрема, необхідні ресурси, і, відповідно, план експерименту;
- 4) упевнитися в ході консультацій з Директором школи (керівником PhD програм), що докторант забезпечений доступом до ресурсів, потрібних для досліджень;
- 5) затвердити часовий розклад роботи підопічного і стежити за його дотриманням. Керівники повинні наголошувати докторантам, що університет вважає дуже важливим вчасне виконання ними досліджень;

- 6) провести до кінця першого місяця навчання разом із докторантом аналіз навчальних потреб й узгодити навчальний план;
- 7) регулярно переглядати частини наукової роботи докторанта (бодай щорічно) і допомагати йому визначати інші науково-практичні потреби, допомагати їм оцінювати їхнє особисте зростання, приміром, через подання індивідуального звіту до університету про зримі результати навчання [5];
- 8) керувати докторантами в їхньому виборі відповідних програмних курсів, зокрема в частині специфічних щодо теми його дисертації модулів (спецкурсів);
- 9) домагатися, щоб докторант мав доступ до науково-дослідних практикумів і занять (наприклад, міг прослухати курси), які можуть йому знадобитися з огляду на досліджувану проблему, або ж пройти ці заняття на індивідуальній основі;
- 10) ознайомити докторантів із відповідними вимогами науково-дослідних правил і норм, а також етичними принципами роботи;
- 11) узгодити програму наукового керівництва з самим докторантом і організувати графік регулярних зустрічей з підопічним;
- 12) упевнитися, за потреби, що докторант знає правила..., обізнаний з процедурами та умовами його переведення в повний статус докторанта/повної дипломної реєстрації (full degree registration) і надати йому всю необхідну допомогу в підготовці до цієї процедури;
- 13) складати регулярні звіти про успішність докторанта;
- 14) складати письмові свідчення (звіти, стислі протоколи) зустрічей наукового керівника з докторантом;
- 15) давати своєчасні відгуки на представлений докторантом письмовий текст;
- 16) здійснювати загальне керівництво/дорадництво дослідженням і підготовкою дисертації;
- 17) прочитувати і надавати коментарі (відгук) на своєчасно представлену йому чернеткову версію дисертації перед її поданням до захисту;
- 18) повідомляти, у разі виникнення такої необхідності, післядипломного наукового наставника (postgraduate research tutor) про необхідність припинення або продовження навчання підопічного на будь-якому етапі докторантури ;
- 19) надавати свої рекомендації стосовно призначення опонентів... післядипломному науковому наставнику;
- 20) упевнитися, що докторант повністю обізнаний з університетськими правилами і процедурами щодо розгляду наукових дисертацій і часових обмежень для їхнього подання, а також усіма вимогами

щодо усного іспиту, у тому числі (де це вимагається) і щодо попереднього іспиту (mock viva) [5].

Зарахування до докторантури

Повідомлення про зарахування до докторантури зазвичай надсилається у формі офіційного листа.... Таким чином, встановлюється контракт між докторантом і закладом [1, с. 11].

Разом із листом надсилається інформація про обсяг повної оплати за навчання, передбачений період навчання, обов'язки сторін (як університету, так і докторанта), можливості викладацької роботи або іншої практичної діяльності. Така інформація може надаватися у формі буклету, або у формі посилань на університетські веб-сторінки, які виконують аналогічну функцію.

Заклади забезпечують докторантів достатньою інформацією, щоб дати можливість їм почати своє навчання з розумінням академічного і суспільного середовища, в якому вони працюватимуть [1, с. 12].

Коли докторанти з'являються, їх представляють післядипломному науковому наставникові та команді наукових керівників (vide infra), зазвичай вони вже зустрічалися зі своїм науковим керівником. Якщо докторанти з'являються на початку навчального року, то їм пропонують прослухати вступний курс, метою якого є ознайомлення з різними аспектами діяльності університету та з переліком тих навичок та умінь, що будуть потрібні докторантові для успішного завершення дисертації. Такий курс може централізовано організовуватися університетом або ж у більш специфікованій формі самою подипломною школою (graduate school).

Обов'язки докторанта

Права та обов'язки докторанта, який розпочинає подипломну науково-навчальну і дослідницьку програму на здобуття наукового ступеня, мають бути чітко визначені і доведені до його відома (1, с. 11).

Наприклад, докторант зобов'язаний (наводимо нижче уривок з переліку) [5]:

- 1) узгодити з керівником відповідний науково-навчальний план;
- 2) регулярно презентувати свою роботу у відповідній формі і відповідно до узгодженого часового графіку, враховуючи право на всі свята і канікули;

- 3) готувати предмет (теми, проблеми) для обговорення на консультаційних зустрічах із науковим керівництвом і при потребі знаходити керівника;
- 4) узгодити програму консультацій/наукового керівництва й обов'язково бути присутнім на запланованих (офіційних) зустрічах з науковим керівником/ами;
- 5) надавати, коли це вимагається, регулярні письмові звіти про свої успіхи своїм науковим керівникам, або, коли це прийнято, своїй Групі наукової підтримки /Післядипломному науковому наставнику/Керівникові школи;
- 6) погоджуватися із прийнятими в цій Школі робочими заходами/формами;
- 7) радитися зі своїм науковим керівником перед тим, як погодитися на (взятися за) будь-яку додаткову роботу в університеті;
- 8) дотримуватися вимог щодо охорони здоров'я і техніки безпеки;
- 9) дотримуватися усіх етичних вимог або відповідних постанов у науковій сфері;
- 10) докладати всіх зусиль, аби відвідувати усі науково-навчальні курси, дослідницькі семінари, індивідуальні заняття, потреба в яких визначена в консультаціях з науковим керівником.

Аналіз науково-навчальних потреб

Упродовж першого місяця навчання науковий керівник і докторант мають визначити тип підготовки, який потрібний для докторанта. Це коло передбачуваних і визначених науково-дослідних і навчальних потреб включає в себе, наприклад, матеріально-технічне забезпечення (обладнання й витратні матеріали), специфічний практикум з охорони здоров'я та техніки безпеки в галузі досліджень докторанта, поглиблений курс англійської мови, особливо (але не виключно) для зарубіжних докторантів. Так само важливими є загально дисциплінарні навички і вміння, володіння головними методиками. Безумовно, багато що з цього докторант набуде в ході самостійної дослідницької роботи, але інше (наприклад, робота в команді) може потребувати спеціальних курсів, наданих університетом.

З'ясовуючи науково-освітні потреби, докторант і керівник мають враховувати, на які саме результати сподівається університет від цього типу підготовки, орієнтуючись на національні кваліфікаційні вимоги [2] і Спільну Заяву Наукових рад про вимоги до знань та умінь докторантів ([1], додаток 3), в якій ця фахова вправність класифікується за такими

головними напрямками: *Науково-дослідна вправність і технічне вміння; Орієнтація у науково-дослідному середовищі (обізнаність зі станом розвитку галузі); Організація науково-дослідної роботи; Особиста науково-дослідна продуктивність; Здатність до комунікації; Робота в мережі і в команді; Організація власного розвитку (побудова власної кар'єри).*

На основі подібного аналізу визначаються курси, що їх повинні прослухати докторанти задля набуття бажаних навичок і вмінь: докторант, підтриманий науково-дослідною радою, зобов'язаний щорічно приділити 10 днів для прослуховування таких курсів.

Успішність (прогрес) у набутті цих та інших необхідних умінь регулярно контролюється.

Докторанти також заохочуються використовувати «Індивідуальний навчальний план» («План особистого розвитку», 3).

Викладання

Докторанти повинні мати можливість виконувати допоміжні педагогічні функції (ведення лабораторних занять і семінарів, перевірка бакалаврських чи магістерських робіт, проведення консультацій або й викладання на нижчих освітніх рівнях тощо) упродовж свого перебування в докторантурі. За це вони одержують платню, але для виконання подібних функцій вони також мають пройти відповідний вишкіл.

Контроль та атестація

Науковий керівник повинен регулярно зустрічатися з докторантом: частота цих зустрічей залежить від предмету дослідження. Науковий керівник зобов'язаний документально зафіксувати (запротоколювати) щонайменше 10 таких зустрічей з одним і тим же докторантом упродовж одного року (в Лідському університеті).

Перша оцінка успішності докторанта може проводитися наглядовою командою (групою відповідальних осіб, наукових керівників) через 6 місяців після початку навчання. Докторант, як правило, готує короткий звіт, який обговорюється на такій зустрічі.

Найважливіша атестація, як правило, проводиться ближче до закінчення першого року навчання. В ході цієї атестації необхідно ухвалити офіційне рішення, продовжує докторант свою роботу в докторантурі, чи ні. В університетській практиці це реалізується переведенням успішного докторанта з певної форми тимчасового докторантського ста-

тусу в повні докторанти (статус повноправного слухача PhD програми). Зазвичай докторант представляє на розгляд комісії, як мінімум, письмовий матеріал. До складу комісії входять головний науковий керівник докторанта і кілька професорів, котрі не є членами наглядової команди (керівної групи). Найчастіше сама процедура має такий вигляд: докторант усно представляє свою роботу перед членами комісії, ті задають йому свої питання і вислуховують його відповіді [1, с. 19].

Результати цієї зустрічі мають бути доведені до відома адміністрації.

Після проходження цього етапу атестації відбуваються щорічно аж до завершення дисертації.

Подипломні (докторські) школи та інші організаційні форми роботи

Дедалі частіше підготовка докторантів зосереджується саме в після-дипломних школах (graduate schools) конкретних університетів. Завдяки єдиній структурі докторанти мають змогу проходити підготовку з суміжних (або споріднених) дисциплін, що дозволяє точніше сфокусувати цю підготовку. Водночас вони також мають змогу представити свою роботу докторантам з інших галузей, частково заради набуття відповідного досвіду презентацій, але також і заради обміну думок у споріднених сферах.

Крім того, докторанти, ясна річ, будуть брати участь у житті своєї школи. Зазвичай, кожний з них отримує свій робочий стіл і доступ до комп'ютерної мережі. Докторська школа як структура, що регулярно організовує різні конференції і форуми, створює додаткові можливості для самовираження і розвитку докторантів. Наприклад, Докторська рада (Graduate Board) Лідського університету, яка керує науково-навчальним процесом й оцінює успіхи докторантів, має у своєму складі докторанта як повноправного члена.

Докторанти заохочуються відвідувати дотичні до своєї дисципліни семінари, як рівня Школи, так загальнонаціонального рівня. Коли на це дозволяють кошти (скажімо, коли докторантів фінансово підтримує Наукова рада), вони мають можливість брати участь у міжнародних конференціях.

Нестаціонарні докторанти

Деякі докторанти навчаються заочно. Вони одержують заробітну платню, інколи у тому ж університеті, де навчаються, і потребують

приблизно вдвічі більше часу для кожного етапу свого навчання, ніж докторанти денної форми навчання.

Оцінювання

На рівні PhD оцінювання відбувається на основі ґрунтовної написаної дисертації. Праця не обов'язково має заздалегідь бути опублікованою в авторитетному, рецензованому знаними фахівцями, журналі (peer-reviewed), проте часто зазначається, що якість представленого тексту має бути такою, щоб його можна було опублікувати. Якщо праця докторанта вже схвалена до друку, це сприяє винесенню щодо неї опонентами позитивного рішення. У Лідському університеті при підсумковому оцінюванні докторанта, зокрема, враховується, що докторант:

- засвідчує здатність проводити оригінальний, широкий та ґрунтовний пошук у даній галузі,... який зазвичай завершується опублікованою роботою;
- використовує існуючі або розробляє низку наукових прийомів та методологій;
- продемонструє здатність до самостійного критичного мислення;
- працює в перспективному напрямі даної галузі досліджень;
- здатний на тверезу самооцінку та критичні судження стосовно використаних ідей;
- може приймати розважливі та обґрунтовані рішення у складних питаннях,... в тому числі за умов відсутності повних даних;
- демонструє добрий стиль письма і загалом уміє представити дисертацію [5].

Остаточне рішення про те, чи подавати дану дисертацію до захисту, належить докторантові, хоча це зазвичай відбувається в процесі схвалення роботи наглядовою групою (командою).

В Англії не прийнято проводити відкритий публічний захист дисертацій. Нижче описано, як найчастіше цей захист відбувається.

Отже: призначаються зовнішні та внутрішні опоненти, часто лише по одному із кожної категорії. Зовнішній опонент має бути з-поза університету і, зазвичай, є старшим науковцем з іншого університету Великої Британії. Внутрішній опонент обирається з університету, де навчається докторант, але він не може бути з числа тих, хто входить до наглядової групи (команди). Голова такої комісії («спеціалізованої ради») може бути представником іншої дисципліни. Науковий керівник докторанта має бути на місці (досяжний), але він не бере участі в самій процедурі захисту.

Внутрішній і зовнішній опоненти призначають дату захисту і прочитують дисертацію до цієї дати. Кожен з них готує попередній письмовий відгук. На захисті докторант усно викладає головні тези своєї дисертації, після чого дисертант має відповісти на цілу низку ґрунтовних питань сто воно предмету дисертаційного дослідження. Опоненти мають переконатися, що докторант володіє матеріалом і його дисертація є самостійною роботою.

Після цього усі опоненти разом складають остаточний звіт і виносять свою рекомендацію про те, чи присуджувати ступінь PhD, чи ні.

У більшості випадків ступінь PhD присуджується. Адаже принципове оцінювання на етапі першого року навчання має відсіювати більшість із тих, хто б до цього останнього етапу не дійшов. Часто опоненти констатують «дрібні недоліки», які докторант зобов'язаний виправити до певного терміну, щоб задовольнити опонентів. Інколи відмічувані опонентами недоліки бувають більш істотними, але не до такої міри, щоб провалити роботу. У такому випадку докторантові може бути наданий додатковий час для вдосконалення тексту дисертації, а сам докторант вдале проходить усний захист.

У виняткових випадках дисертація та її захист (представлення) вважаються такими, що не виконані на належному рівні. Тоді докторант може дістати дозвіл представити цю свою роботу на здобуття диплому нижчого рівня (скажімо, магістерського – *В.М.*), або ж його дисертація може бути взагалі відхилена.

Оскарження

Докторант має право на оскарження негативної академічної ухвали. У тому разі, коли університет відхиляє подібну апеляцію, докторант може апелювати до незалежного арбітра.

Відповідність Болонським засадам

В цілому, англійські PhD дипломи відповідають Болонським вимогам. Справді, певний Болонський інструментарій, як наприклад Дублінські положення (Dublin Descriptors) в процесі розробки увібрали в себе англійський досвід.

Кредитні вимоги здебільшого відсутні в схемах англійських PhD програм, але за бажання окремі університети можуть обраховувати науково-навчальну активність докторанта у кредитах (зокрема, за прослухані курси).

Додатки до дипломів PhD перебувають у стані розробки.

Більші проблеми з мобільністю докторантів. Вимоги до забезпечення якості підготовки ускладнюють видачу спільних дипломів, ба навіть розробку й виконання різними університетами спільних програми. Оскільки час, що відводиться на проведення досліджень і написання дисертації, суворо обмежений, докторанти не можуть собі дозволити проводити довший час у відозві від своїх наукових керівників. Хоча, якщо керівник сам перебуває на стажуванні (у творчій відпустці, – sabbatical period), докторант може його супроводжувати у візиті до університету, де керівник проходить це стажування. Подальша перешкода, яка гальмує прийом докторантів з інших держав – відсутність коштів на їхнє утримання. Це призводить до небажання університетів укладати спільні угоди щодо надання дипломів (co-tutelle arrangements).

Рівень працевлаштування успішних докторантів є високий. Результати обстеження, проведеного UKGrad й оприлюднені 2004 р. [Див.: 6], показали що тільки 3% опитаних випускників докторських програм були безробітними. Більша половина з них працювала поза академічним світом, що саме по собі виправдовує наголос, що робиться у PhD програмах, на виробленні загальних навичок та умінь (genetic skills training).

Посилання

1. QAA Code of Practice for postgraduate research programmes
<http://www.qaa.ac.uk/academicinfrastructure/codeOfPractice/section1/postgrad2004.pdf>
2. QAA Framework for Higher Education Qualifications
<http://www.qaa.ac.uk/academicinfrastructure/FHEQ/EWNI/default.asp>
3. QAA Guidelines for Progress Files
<http://www.qaa.ac.uk/academicinfrastructure/progressFiles/guidelines/progressfile2001.pdf>
4. *SET for Success* The final report of Sir Gareth Roberts' Review (1992)
http://www.hmtreasury.gov.uk/documents/enterprise_and_productivity/research_and_enterprise/entres_roberts.cfm
5. University of Leeds *Guide for Research Degree Supervisors 2006-2007*
6. *What do PhDs do?*
http://www.grad.ac.uk/cms/ShowPage/Home_page/Resources/What_Do_PhDs_Do_/pleXecccLa

21 червня 2007 р.

Поль Біоде, Сильвен Колонж, Жан Шамба,
Університет П'єра і Марії Кюрі, Париж, Франція

ДОКТОРСЬКА ПІДГОТОВКА У ФРАНЦІЇ

1. Докторантура у Франції: передумови виникнення і структура підготовки докторантів

До 1984 р. у Франції існували водночас дві докторські кваліфікації: *дисертація третього циклу*, підготовлена за два роки, і *державний докторат*, який вважався підсумком досліджень, початком наукової кар'єри або ж кроком до професорства. З 1984 р. існує лише одна кваліфікація, яка називається «Доктор університету» і передбачає трирічну підготовку у формі оригінального наукового дослідження під керівництвом досвідченого вченого. Цей докторський ступінь надається вищими навчальними закладами, чії докторські школи визнані Національною агенцією оцінки досліджень та вищої освіти. Замість колишнього «державного доктора» тепер надається післядокторський ступінь – *«габілітація, що дозволяє керувати дослідженням»*. Цей ступінь є передумовою для професорства і незалежного керування докторантами. Габілітація захищається зазвичай після 5-ти років дослідницької роботи і після здобуття докторського ступеня.

У 1984–2000 рр. докторська підготовка у Франції базувалася на «Післядипломних студіях» («*Diplôme d'études approfondies, DEA*»). П'ятий рік навчання в університеті складався з курсів, зорієнтованих на спеціалізацію, а також передбачав стажування в дослідницькій лабораторії тривалістю від 3 до 6 місяців під керівництвом досвідченого вченого. Це можна вважати еквівалентом другого року магістратури. Післядипломні студії (DEA) були обов'язковими для тих студентів, котрі мали намір у майбутньому здобувати докторський ступінь. Такими студентами керував директор DEA. Жодних часових меж цьо-

го керівництва не існувало, фінансування залежало від ініціативи професора, а не від регламентів університету.

У перспективі Болонського процесу друга реформа відбулась у 2000 р. Згідно з нею, докторська підготовка є вирішальним чинником і реальним внеском в удосконалення досліджень у Франції та упоширення французької науки за кордоном. Головна мета цієї реформи – забезпечити більш професійну докторську підготовку і таким чином вдосконалити дослідницьке середовище, керівництво науковими роботами, фінансування і моніторинг кар'єрного зростання та професійних проектів докторантів після здобуття ними вченого ступеня. Ця реформа завдяки створенню нових структур – «Докторських шкіл» – повністю змінила третій цикл освіти. «Докторські школи» – це відкриті структури, приналежні до університету, що існують на основі 4-річних контрактів між університетом і Мінстерством. Керівника «Докторської школи» призначає президент університету. Керівнику допомагає рада школи і трейнінгова команда (група людей, яка допомагає докторантам у практичних, а не наукових справах, наприклад, у пошуках роботи. – *Прим. перекладача*). Докторські школи перевіряються (атестуються) кожні чотири роки Національною агенцією оцінки досліджень та вищої освіти. Докторська школа як структура покликана витворювати високоякісне наукове середовище, необхідне для ефективного навчання, проводячи досліджень (training through research). Але не тільки.

Реформа змінила модель докторату: спілкування однієї людини з другою (керівник-докторант) поступилося місцем спілкуванню на рівні університетських структур. Процес написання і захисту докторської роботи відтепер залежав не від індивідуальних домовленостей докторанта з керівником, а від регламентів, встановлених на загальноуніверситетському рівні. Усталилися правила і стандарти набору докторантів, фінансування, моніторингу дослідницьких проектів після захисту докторської дисертації, а також додаткової підготовки і відстеження подальшої кар'єри докторантів. Виконує такі функції докторська школа. Якщо докторська підготовка організується по-різному, залежно від особливостей окремих докторських шкіл, все одно зберігається певна національна схема, яка мусить враховуватись і в експериментальних науках (приміром, медико-біологічних), і в гуманітарних.

Офіційна тривалість докторської підготовки – три роки: саме стільки часу докторанти дістають урядову фінансову підтримку. Оскільки оригінальні дослідження фактично розпочинаються уже на другому році магістратури, три роки подальшого фахового вишколу через проведення досліджень (training through research) видаються достатнім терміном для стаціо-

нарних докторантів (full-time). Очевидно, значна частина докторантів потребує більше трьох років для написання дисертації. У цих випадках докторська школа має повноваження продовжити цей термін на один рік.

Докторант може навчатися «заочно» (нестационарно, part-time). Але й тоді докторська школа повинна контролювати, чи час, відведений докторантом для написання наукової роботи, є достатнім для ефективного навчання через проведення досліджень (training through research) і просування у роботі. Це стосується тих кандидатів на здобуття ступеня PhD, які вже працюють і не можуть залишити роботу (лікарі, учителі тощо). Написання докторської дисертації вважається професійною діяльністю (аналогічною роботі за фахом), бо ці докторанти вже роблять свій внесок у розвиток науки і техніки. Дослідницька група, що досліджує одну проблему, повинна отримати гроші, щоб платити своїм молодим колегам. Докторантів, які ще не працюють, не можна змушувати братися до випадкових робіт задля заробітку на прожиття. Хоч у гуманітарних і суспільних науках таке нерідко трапляється.

2. Менеджмент докторської підготовки

2.1. Розподіл відповідальності

Коли враховувати, що кошти і ресурси на докторську підготовку виділяють Міністерство освіти, університет і фірми, а сама докторська підготовка вимагає часу, індивідуальних зусиль та мотивації самих молодих дослідників, то стає очевидним, що спільний менеджмент – запорука успіху якісної докторської підготовки. У Франції менеджмент докторської підготовки формально визначається «Дисертаційними правилами», що їх встановлює для себе кожний університет відповідно до національної схеми. Правила визначають права та обов'язки усіх учасників процесу докторської підготовки. Докторант, науковий керівник, голова дослідницької групи і директор докторської школи підписують цей документ, коли реєструється докторська програма. Далі, ведучи мову про докторантів, що розпочинають трирічну докторську підготовку на здобуття наукового ступеня, який у Франції називається «Університетським доктором», ми будемо використовувати термін «Європейський статут молодих учених» («European Charter for Researchers, ESR – early stage researcher»).

Стосовно наукового керівника, то це складніше питання. Офіційно тільки досвідчений вчений, котрий має «габілітацію», може бути «головним керівником» роботи і прилучати до цього співкерівника. Так роб-

лять для того, щоб давати змогу молодшим науковцям також брати участь у цьому процесі. Головний керівник залишається відповідальним за успішне виконання проекту (докторської програми і дисертації). Окрім офіційного керівника, деякі докторські школи призначають зовнішніх референтів, так званих «репетиторів» (це особи, що не належать до закладу, де навчається докторант. – *Прим. перекладача*). Репетитори – це досвідчені науковці, котрі можуть спостерігати за виконанням наукового проекту менш заангажовано. Якщо в процесі докторської підготовки виникають труднощі або конфлікти, директор докторської школи задля вирішення цих проблем і прояснення ситуації може призначити медіатора – людину з-поза даної лабораторії або дослідницької групи, котра проблематичних ситуаціях вміє досягти порозуміння.

Університет П'єра і Марії Кюрі (УПМК) має 19 докторських шкіл у галузі природних (експериментальних) наук і нараховує 3500 докторантів. Складно було розробити спільну концепцію докторської підготовки і допомогти керівникам 19 шкіл впровадити зміни стосовно якості підготовки та її оцінювання. Задля цього під управлінням адміністративної ради був створений як окремий відділ інститут докторської підготовки, який складається з представників чотирьох цільових груп (докторантів, наукових керівників, директорів докторських шкіл та адміністративного персоналу) – у Франції таку схему підготовки докторантів і контролю за її якістю запровадили вперше. Цей інститут поєднав у собі найкращі риси американських післядипломних шкіл та європейських докторських програм.

«Дисертаційні правила» УПМК структуровані за обов'язками учасників процесу. Так,

Директор докторської школи зобов'язаний:

1. Набирати до штату докторської школи висококваліфікованих і знаних науковців, з яких формуються визнані дослідницькі групи.
2. Призначати наукових керівників, зважаючи на кількість докторантів, закріплених за ними.
3. Допомогати науковим керівникам шукати дотації, гранти і будь-яке додаткове фінансування з метою оплати наукових досліджень докторантів.
4. Управляти майном, персоналом, приміщеннями та бюджетом, що їх виділяє на потреби школи університет.
5. Звітувати згідно з критеріями оцінювання, визначеними інститутом докторської підготовки.
6. Упевнитися, що докторант уповні обізнаний з усіма доступними йому ресурсами університету та правилами безпеки.

7. Стежити за загальним ходом виконання докторського дослідження, регулярно організовуючи зустрічі.
8. Пропонувати докторанту визначити разом додаткові підготовчі програми, виходячи з фахової перспективи та наукової проблеми проекту.
9. Ознайомити докторанта з процедурами захисту дисертації.
10. Постійно поглиблювати знання у сферах, що стосуються докторської школи, поширювати цю інформацію і формувати найцікавіші дослідницькі групи.
11. Забезпечувати докторантів інформацію про ринок праці та кар'єрні можливості.

Науковий керівник зобов'язаний:

1. Визначити предмет наукового проекту, який був би і корисний, і оригінальний. Тема повинна відповідати науковому рівню докторанта і бути достатньо широка, але не настільки, щоб її не можна було опанувати протягом трьох років.
2. Накреслити структуру докторської підготовки до початку студій, тобто визначити головні кроки, які слід зробити за три роки дослідницької програми; визначити і знайти, за потребою, специфічні ресурси, необхідні для реалізації проекту: гранти, фінансування, наукові зв'язки.
3. Допомогти докторантові до вступу визначитися із темою, яку він досліджуватиме протягом терміну підготовки.
4. Після вступної процедури й зарахування докторанта забезпечити йому ознайомлення з ресурсами лабораторії, які потрібні для досліджень, і впевнитися, що він знає правила безпеки. В разі потреби, скерувати докторанта на прослуховування необхідних для його роботи навчальних курсів.
5. Повідомити докторанта про свої вимоги як наукового керівника та щодо процедур, які стосуються етики і якості роботи.
6. Узгодити з докторантом програму наукового керівництва його дослідженням та графік регулярних зустрічей для прояснення дослідницьких питань.
7. Разом із докторантом скоординувати графік роботи і стежити за його дотриманням.
8. Під час систематичних зустрічей і звітів допомагати докторантові прояснити предмет дослідження.
9. У стислі терміни після початку студій визначити потреби у додатковому навчанні, вишколі (тренінгу), й узгодити план вишколу

- (тренінгу). (Вишкіл або тренінг стосується усіх додаткових навичок і вмінь, потрібних для успішного виконання наукової програми.)
10. Регулярно, щонайменше раз у рік, переглядати потреби у вишколі (тренінгу) і пристосовувати їх до наукової праці та процесу її виконання.
  11. Консультувати докторанта з усіх питань наукового дослідження і написання дисертації.
  12. Читати і коментувати чернетки дисертації до того, як робота буде подана на захист, якщо, звісно, докторант подає вчасно чернетки.
  13. Докладно ознайомити докторанта з університетськими процедурами щодо захисту дисертації та усіма іншими вимогами, включно з термінами подання.
  14. Надати докторанту інформацію щодо професійної влаштованості колишніх докторантів лабораторії.
  15. Допомогти докторантові у налагодженні професійних контактів.
  16. Заохочувати докторанта виступати на національних і міжнародних конференціях.
  17. Знаходити кошти на згадане у п.16.

Докторант зобов'язаний:

1. Узгодити з керівником відповідний план навчальної підготовки (тренінговий план).
2. Дотримуватися встановлених правил роботи в лабораторії.
3. Подавати роботу вчасно і у відповідній формі.
4. Готувати питання для обговорення на зустрічах зі своїм науковим керівником, а в разі виникнення проблем – радитися з ним.
5. На вимогу керівництва подавати регулярні письмові звіти щодо загального виконання наукового дослідження та написання дисертації. Вони подаються або керівнику, або (за вимогою) репетитору, або ж директорові докторської школи.
6. Дотримуватися правил безпеки.
7. Дотримуватися вимог етики і якості роботи.
8. Разом з керівником аналізувати і визначати додаткові навчально-наукові потреби (у вишколі/тренінгові) і час до часу їх переглядати.
9. Відвідувати відповідні тренінги, заняття, програми особистого розвитку чи дослідницькі семінари, визначені в ході консультацій з керівником.
10. Налагоджувати професійні контакти як в академічному світі, так і поза ним.
11. Розпочати визначати власні професійні плани від перших днів роботи над докторським проектом.

12. Упродовж 4 років після здобуття докторського ступеня інформува-ти університет про свою професійну діяльність

2.2. Докторські програми: організація процесу

Коли докторанти реєструються адміністрацією університету, вони підписують робочий контракт та «Дисертаційні правила». Навіть за відсутності формальних вимог або схем, докторські школи зазвичай організують ознайомчі заходи для нових докторантів. В УПМК такий захід створюється на університетському рівні Докторською школою. Запрошуються всі нові докторанти та їхні керівники. Презентується стратегія університету, права та обов'язки всіх учасників процесу. Пояснюється значення навчальних/тренінгових складових – як загальних, так й індивідуальних. Наголошується на важливості індивідуальних планів професійного розвитку. Різні етапи докторської програми висвітлюються під час проведення круглих столів, в яких беруть участь випускники – доктори університету, які вже працюють у різних кампаніях та інститутах.

Контроль за виконанням дослідження і докторської навчальної програми

Контроль за виконанням дослідницького проекту є відповідальністю керівника і докторанта. Вони повинні разом визначати відповідні умови і способи для належного здійснення наукового проекту й дотримання вимог щодо термінів і якості. Щоб заохочувати докторантів ділитися своїми досягненнями, університети або докторські школи запровадили деякі цікаві ініціативи. Наприклад, відкриті та систематичні виступи з доповідями перед колегами та керівниками на початкових етапах дослідницького проекту. Хоча ці виступи неформальні, вони можуть виявити проблеми у процесі виконання роботи і допомогти вирішити їх на самому початку.

У разі виникнення труднощів або конфлікту і керівник, і докторант мають звернутися по допомогу у розв'язанні проблеми і дочекатися зовнішньої оцінки ситуації. Зазвичай така процедура дозволяє знайти розв'язання, прийнятне для обох. Однак у деяких випадках може бути призначений інший науковий керівник або науковий проект може бути призупинений. У будь-якому випадку керівник докторської школи має бути поінформований, навіть якщо це не він/вона приймає остаточне рішення.

Контроль за виконанням докторської навчальної програми

Докторські школи, щоб виконати своє основне завдання: вишкіл відповідальних осіб, що ухвалюють рішення (decision makers) – пред-

ставників «суспільства знань» (knowledge society), – можуть надавати докторантам відповідну підготовку/тренінг. Ця підготовка має включати, ясна річ, наукові й технічні знання, необхідні для виконання новаторського й значимого наукового проекту, але також специфічний вишкіл або курси зі сфери управління та організації наукової роботи, менеджменту, загальних навичок, індивідуального професійного розвитку та ринку праці. Зазвичай докторант і керівник легко визначають наукові потреби, але не готові визначити інші, зазначені специфічні потреби. Бо попри те, що докторант уже насампочатку своєї наукової діяльності має думати про ринок праці і власні перспективи, він з керівником часто відкладають це питання аж до часу після захисту дисертації.

В УПМК підготовка докторантів у всіх докторських школах здійснюється за певним стандартом. Докторантів і їхніх керівників інформують про можливості підготовки, навчальні курси. Оскільки докторант вважається співробітником, то його підготовка – це частина «навчання, що триває ціле життя» (life-long learning). Кожен докторант разом із керівником повинен розробити план своєї підготовки. Цей план може варіюватися відповідно до потреб і має бути затверджений директором докторської школи.

Докторанти, котрі отримали грант «моніторат» (“monitorat”), мають займатися педагогічною роботою. При цьому їх педнавантаження не може перевищувати 1/3 педнавантаження викладача університету, що працює на повну ставку. Викладацьку роботу докторанта перевіряє репетитор, котрий є членом навчальної групи, до якої прикріплений докторант. Репетитором не може бути науковий керівник докторського проекту. Навчальні групи є частиною університету, але можуть належати і до інших інститутів, які займаються науковою роботою.

Задля вдосконалення своїх викладацьких навичок, докторанти повинні відвідувати спеціальні семінари і групові заняття, організовані відповідними кафедрами, стажуватися в інших інституціях і писати звіти. Докторанти зобов'язані знати систему французької вищої освіти та науки, а також педагогічні дисципліни.

Саме тепер новий міністр впроваджує новий тип моніторату як пілотну програму на 2007/2008 рік, що відбуватиметься у компаніях та урядових установах. Оскільки перший, згаданий вище, тип моніторату дає докторантам можливість викладати в університеті, то нововпроваджуваний дозволить їм стажуватися у компаніях та урядових установах.

Підсумок докторської підготовки (тренінгу)

У Франції після захисту докторської дисертації випускники здебільшого залишали університет без жодних урочистих заходів, окрім невеличкого фуршету, який самі ж і організовували, щоб подякувати опонентам і колегам. Це здавалося браком зацікавлення з боку університету. Як наслідок, втрачався контакт між навчальним закладом і докторантом. Славнозвісний “*esprit de corps*” («командний дух»), що досить важливий у відомих зарубіжних університетах і “*grandes écoles*” (приватних французьких вищих навчальних закладах), не дуже часто зустрічається у французьких університетах. Останні три роки в червні в УПМК організовується офіційна церемонія випуску докторів. Випускники отримують диплом з рук президента університету у присутності своїх колег, керівників і родичів. Із 700–750 випускників докторантури у залі зазвичай присутня лише одна третина або ж їхні родичі (які представляють випускника). Звісно, ця ініціатива дуже схвально сприймається і зміцнює зв'язки, які склалися впродовж трьох років докторського навчання. Випускників також запрошують ставати членами нещодавно створеної «Асоціації випускників».

2.3. Набір

Докторські школи перебувають під міністерським та університетським контролем. Будучи створеними, вони атестуються кожні 4 роки, а їхня діяльність перевіряється щодва роки. Дослідницькі групи, незалежно від їхньої належності до університетів, дослідницьких інститутів або компаній, які бажають керувати докторантами, можуть бути долучені лише до однієї докторської школи. Вони мають бути позитивно оцінені національною кваліфікаційною радою і визнані як групи з високою національною чи міжнародною репутацією. Щоб набути статусу дослідницької групи у певній докторській школі, потрібне подання. Якщо подання схвалене, група укладає 4-річний контракт з докторською школою, університетом і Міністерством. Наприкінці закінчення терміну контракт оцінюється Міністерством. Цей контракт може бути припинений або відновлений наприкінці цього періоду спільним рішенням, але будь-які зміни повинні бути схвалені Міністерством. Офіційна кількість докторантів, що входять до кожної групи, виводиться з розрахунку 1 докторант на 4 досвідчених науковців. Один із науковців повинен мати «габілітацію, що дозволяє керувати дослідженням».

Докторанти

Щоб розпочати докторські студії, докторант подається до докторської школи. Зазвичай, коли обирають докторську школу, то звертають увагу на наукові напрями, з яких вона спеціалізується, репутацію членів дослідницьких груп, наявні ресурси, до яких відноситься і навчальна підготовка, додатковий вишкіл (тренінг). Процес відбору складається з чотирьох основних етапів.

1. Попередній відбір докторантів здійснюється відповідно до їхніх аплікаційних форм. Апліканти повинні мати диплом магістра з високими балами французького університету або будь-якого іншого іноземного, відповідного за рівнем. Також апліканти повинні володіти хоча б мінімальним досвідом роботи над об'єктом майбутнього дослідження і вмотивувати, чому вони хочуть займатися тим чи іншим науковим дослідженням. (Дослідницьке стажування другого року магістратури зазвичай триває півроку.)
2. Докторантів, що пройшли конкурс, ознайомлюють з дослідницькими проектами, над якими працюють дослідницькі групи докторської школи. Докторанта запрошують сконтактувати з тією дослідницькою групою, проблематика досліджень якої відповідає зацікавленням докторанта. Зазвичай запрошення надходить від потенційного керівника, який може на етапі неформальної чи офіційної співбесіди оцінити кандидата та його/її спроможність інтегруватися в дослідницьку групу чи лабораторію. Їх також можуть познайомити з керівником лабораторії, інколи з іншими членами команди, докторантами і лаборантами. Після співбесіди і докторанти, і наукові керівники інформують про свій вибір керівника докторської школи.
3. Після обрання докторант і майбутній науковий керівник мають працювати разом, щоб представити детальний дослідницький проєкт. Докторант представляє його перед екзаменаційною комісією докторської школи, яка складається з членів внутрішньої ради і науковців «з-зовні». На підготовку такого проєкту докторанту зазвичай надається від 1 до 2 місяців.
4. Після прослуховування доповідей усіх відібраних докторантів визначається їх загальний рейтинг. Міністерське фінансування надається першим за рейтингом кандидатам, якщо вони не відмовляються від нього, вже маючи інші гранти, наприклад CIFRE. Ті докторанти, котрі через низький рейтинг не дістають міністерського гранта, можуть шукати фінансову підтримку самостійно або разом із керівниками, якщо керівник і докторант спільно вирішують розпочати наукову працю. Про пошук коштів треба повідомляти директора дослідницької школи.

2.4. Захист дисертацій

Урядова постанова 1992 р. визначає загальні правила захисту дисертацій. У серпні 2006 р. набрав чинності новий регламент. Способи застосування цих урядових постанов визначаються на загальноуніверситетському рівні. Регламент 2005 р. дещо пом'якшує умови захисту дисертації в умовах co-tutelle (коли докторанту дається можливість одночасного захисту в двох інституціях і представники обох інституцій одночасно присутні на захисті). Університети можуть пом'якшити свої процедури захисту, враховуючи процедури свого партнера. Дозвіл на захист надає Дисертаційний комітет у відповідь на пропозицію, внесену науковим керівником дисертанта і затверджену директором докторської школи.

Дисертація – це текст на обрану тему, написаний французькою мовою. Іноземним докторантам дозволяється представити дисертацію, написану англійською мовою. Але й тоді до неї повинен бути долучений автореферат на три сторінки, написаний французькою. В експериментальних науках більшість дисертацій структурована за принципом наукових публікацій: ґрунтовний бібліографічний вступ і опис теоретичної бази дослідження, докладна презентація матеріалу і методики, вичерпна презентація основних результатів, загальні підсумки і перспективи майбутньої роботи. У деяких специфічних напрямках, як наприклад хімія і медико-біологічні науки, експериментальні аспекти та результати можуть бути представлені низкою статей – опублікованих або прийнятих для публікації. У гуманітарних і суспільних науках дисертація найчастіше готується як книжка. Дисертація, а через неї й увесь дослідницький проект, оцінюється двома зовнішніми опонентами. Ці опоненти пропонуються докторантом і його науковим керівником, а затверджуються керівником докторської школи. Опонентів обирають з-поміж досвідчених науковців, які мають «габілітацію, що дозволяє керувати дослідженням» або її аналог. Вони не можуть працювати у дослідницьких групах даної докторської школи або університету, де захищатиметься дисертація. Опоненти, офіційно призначені Дисертаційним комітетом, повинні ґрунтовно вивчити наукову роботу і за потреби вимагати переписати її або ж провести нові дослідження. Головна вимога до опонентів – написати звіт. На основі цих звітів Дисертаційний комітет дозволяє захист.

Комісія (український аналог спеціалізованої ради. – *Прим. перекл.*) складається з шістьох членів-екзаменаторів: двох опонентів, професора провідного університету (зазвичай він призначається головою комісії) і трьох інших членів – наукового керівника, зарубіжного науков-

ця або науковця з неакадемічного світу. Кожен член комісії отримує дисертацію за певний час до захисту, що дозволяє йому належно вивчити роботу та підготувати свої питання.

Захист дисертації відкритий, але гості не мають права голосу. Докторант представляє результати своєї роботи упродовж приблизно 45 хвилин перед комісією та гостями. Презентація продовжується обговоренням. Члени комісії обговорюють результати досліджень, обрані дослідницькі стратегії, можливі альтернативи, науковий контекст, бібліографію і наукові перспективи. Зазвичай члени комісії допитують докторанта прискіпливо, щоб оцінити ступінь його заглибленості в роботу та самостійність висновків. На даний момент не існує формальних правил організації захисту, тому рівень обговорення в різних комісіях вельми відрізняється. Так само, як і тривалість обговорення – від однієї до трьох годин. Комісія після відкритого захисту і закритого засідання присуджує докторантові звання доктора університету. Під час закритого засідання комісія обдумує і формулює головні тези остаточного звіту про захист, який пише голова комісії; звіт зберігається в адміністрації. Комісія також вирішує, чи отримує докторант відповідну кваліфікацію, чи ні. В деяких випадках, коли йдеться про патенти або питання інтелектуальної власності, захист може відбутися виключно перед комісією і за закритими дверима. В такому випадку кожен член комісії підписує зобов'язання не розголошувати таємницю. До недоліків цієї системи можна віднести те, що оскільки дисертації зазвичай написані на достатньо доброму рівні і відповідно представлені, щоб бути позитивно оціненими двома опонентами та комісією (інакше докторанти просто не допускаються до захисту), то майже сто відсотків докторантів здобуває вчений ступінь. З цієї самої причини деякі університети вирішують посилити вимоги до пошукуваної кваліфікації, оскільки ступінь втрачає на вартості.

Позаяк основа докторської підготовки – це здійснення оригінального наукового проекту, докторант оцінюється загалом, і подаючи дисертацію, і під час захисту. Додатковий вишкіл вважається нагодою здобути додаткове наукове знання і розширити власні професійні можливості. Присутність докторантів на курсах, групових заняттях, семінарах тощо передбачена правилами, але ці навчальні форми не підсумовуються ані екзаменами, ані формальними оцінками. Через ці причини у Франції на докторському рівні не прийнято обліковувати активність особи в кредитах ECTS. Якщо ці кредити ECTS додаються, то вони стосуються лише додаткового вишколу, але не самого наукового проекту чи будь-якої з його складових.

3. Перспективи

Звісно, структура докторських шкіл разом із розвитком докторських асоціацій упродовж кількох років кардинально змінила у Франції спосіб мислення та організацію докторатів. Однак чималі розбіжності ще залишаються і їх треба нівелювати найближчим часом. Ці розбіжності можуть бути пов'язані або з окремими дисциплінами, або з концептом докторської підготовки в університеті. Прозора структура докторських шкіл дозволила створювати їх швидко і без труднощів. Через сім років, що минули після їх появи, варто було б переструктурувати профіль деяких із них задля посилення наукового середовища і/або створення міждисциплінарних докторських шкіл, які могли б досліджувати найгостріші проблеми суспільства, приміром, охорони здоров'я, глобального потепління, перспективного розвитку, старіння населення тощо.

Міністерство поклало велику відповідальність на докторські школи, а через них і на університети. Проте школи подосі не дістають усіх ресурсів, які б дозволили їм розвиватися так, як вони того бажають. Відсутність цих ресурсів також не дозволяє розгортатися додатковим підготовчим (тренувальним) програмам, належним чином моніторити молодих докторів. Сподіваємося, що цьому зарадять нова автономія університетів та оновлені відносини з Міністерством. Тепер особливої уваги потребують три головні аспекти: фінансування, можливість працевлаштування, мобільність.

Поки що значна частина докторантів, переважно у гуманітарних та суспільних науках, не фінансується. Було б добре, якби ці дослідники-початківці могли працювати над своїми докторськими проектами в тих самих умовах, що і їхні колеги в експериментальних науках – тобто в структурованому дослідницькому середовищі, де є керівник, з яким можна систематично зустрічатися, і, найважливіше, отримувати платню за роботу. Чималих зусиль ще треба докласти, щоб знайти фінансування для цих молодих колег. Це означає, що університети повинні рекламувати роботи таких докторантів, аби переконати фірми й неурядові організації, територіальні і національні адміністрації, інші приватні чи урядові інституції в доцільності фінансування дослідницьких проектів.

Щоб переконати громадян, урядовців і студентів інвестувати гроші і зусилля в докторську підготовку і дослідження, академічний світ мусять сам докласти великих зусиль, розповідаючи суспільству про сучасні наукові професії не в термінах славнозвісної «Вежі зі слонової кістки». Додаткова цінність PhD програм має бути повністю визнана і

ефективно використана компаніями, які наймають науковців на працю як виконавчих менеджерів. Звісно, це означає, що науковець-початківець здійснює ефективний менеджмент свого проекту і дбає про фахову перспективу.

Мобільність (змога вільно пересуватися й працювати за фахом у різних країнах. – *Прим. перекл.*), мабуть, – один із найефективніших способів будувати європейський дослідницький простір, тому його треба розробляти різними засобами і діями. В цьому плані важливими є дисертації, захищені «co-tutelles de these» (можливість одночасного захисту в двох інституціях – див. вище, п. 2.4), короткотермінові стажування в зарубіжних лабораторіях для наукової співпраці, англomовні програми докторської підготовки, внутрішні тематичні школи, семінари, групові заняття, присвячені загальним навичкам та умінням тощо. Ясна річ, для широкого впровадження мобільності треба шукати нові джерела фінансування.

Посилання

1. European Commission (2005). *European Charter for Researchers and a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers*, http://europa.eu.int/eracareers/pdfam509774CEE_EN_E4.pdf
2. European University Association (2005). *Doctoral programmes for the European Knowledge Society*, http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Doctoral_programmes_Project_Report.1129278878120
3. Jean Chambaz, Paule Biaudet et Sylvain Collonge (2006). *Developing the Doctorate*, European University Association, Bologna handbook, Supplement 2, p17, RAABE Ed.

ДОКТОРАНТУРА У ПОЛЬЩІ

1. Середовище, в якому постає докторат: система вищої освіти в Польщі

До 1990 р. система вищої освіти в Польщі складалася лише з державних навчальних закладів. Єдиний виняток становив недержавний Католицький університет у Любліні (KUL). У 1990 р. новий Закон «Про вищі навчальні заклади» визначив правила заснування недержавних вищих навчальних закладів. Відтоді їхнє число поступово зростає. Курси вищої освіти подаються у різних формах навчання, з-поміж яких переважає стаціонарна (денна), за нею ідуть вечірня та заочна форми, замикає ряд – дистанційна.

Державні та недержавні вищі заклади освіти в Польщі пропонують такі типи навчальних програм:

- Професійні курси – студенти здобувають професійний ступінь, що дорівнює бакалаврському: ліценціата (*licencjat, lic.*), або інженера (*inżynier, inż.*).
- Додаткові курси магістерського рівня для тих, хто здобув зазначені вище професійні ступені; випускникам по завершенні цих курсів присвоюють ступінь магістра чи його аналог.
- Магістерські курси за певною спеціальністю надають можливість здобути ступінь магістра, залежно від профілю закладу: магістр (*magister, mgr*), магістр педагогіки (*mgr ed.*), магістр мистецтва, магістр інженерії (*mgr inż.*), магістр архітектури (*mgr inż. arch.*) або лікар (*lek.*), лікар-стоматолог (*lek. stom.*), лікар-ветеринар (*lek. wet.*).
- Докторські (PhD) студії для тих, хто подолав магістерський рівень і прагне здобути науковий ступінь доктора.
- Післядипломне навчання.

До 1990 р. не існувало різниці між вищою освітою, здобутою в університеті і не в університеті. Всі вищі навчальні заклади були університетського типу, зосереджувалися не лише на навчанні, а й на наукових дослідженнях. Більшість їхніх факультетів мали право надавати науковій ступені доктора і габілітованого доктора. Хоча небагато з них пропонували професійне навчання (підсумком якого ставав диплом про вищу професійну освіту), більшість студентів цих факультетів закінчували магістратуру, що давало їм право вступати на докторські програми (PhD studies).

Корисно поглянути на докторські ступені у Польщі в світлі нової Постанови «Про вчені ступені і звання» від 2003 р., тобто, в контексті Закону «Про докторські ступені, габілітації і звання професора». Науковими ступенями у Польщі є «*доктор*» і «*габілітований доктор*» у певній галузі науки або в галузі мистецтва. Так, вченими ступенями у галузі мистецтва є «*доктор мистецтва*» і «*габілітований доктор мистецтва*» зі специфікацією мистецької галузі (до 30 квітня 2003 р. науковими ступенями в галузі мистецтва були «кваліфікація 1-го ступеня» і «кваліфікація 2-го ступеня», які відповідають «доктору мистецтва» і «габілітованому доктору мистецтва»).

Науковий ступінь доктора надається особі, яка склала іспити докторського рівня, а також представила і захистила докторську дисертацію. Необхідна передумова для здобуття докторського ступеня – наявність ступеня магістра чи його еквівалента. Ступінь габілітованого доктора надається особі, яка має докторський ступінь, значні наукові або мистецькі здобутки, представила габілітаційну дисертацію і послідовно пройшла всі етапи рецензування, обговорення і захисту. Наукові ступені доктора і габілітованого доктора надаються організаційними відділами вищих навчальних закладів та іншими науковими і дослідницькими інститутами.

Науковим званням є звання професора у відповідній галузі науки, а званням в галузі мистецтва – звання професора у відповідній галузі мистецтва. Звання професора надається президентом республіки Польща.

Докторський ступінь надається тими академічними підрозділами, які мають на це повноваження. Повноваження, у свою чергу, надаються їм Центральною комісією ступенів і звань з огляду на рівень і масштаб дослідницької діяльності даного академічного підрозділу, а також кількість штатних наукових співробітників зі ступенем габілітованого доктора і званням професора. Таких наукових співробітників має бути щонайменше вісім у кожній галузі науки чи мистецтва, у якій дана інституція хоче мати право присуджувати докторські ступені. (Для при-

судження ступеня габілітованого доктора академічний колектив повинен мати щонайменше 12 дипломованих наукових співробітників у кожній галузі знань, за якою присуджується габілітація). Всі ці наукові співробітники повинні працювати в даній інституції на постійній основі (а не на умовах сумісництва) і мати одну спеціальність.

Важливо наголосити на тому, що відповідно до Закону «Про вищу освіту» (від 2005 р.) у Польщі є два типи вищих навчальних закладів: наукові і не наукові. Різниця полягає в тому, що в інституціях першого типу принаймні один підрозділ матиме право надавати докторські ступені.

Відмінності між науковими і не науковими закладами мають далекосяжні наслідки, особливо для приватного сектору, що переживає небувале зростання [засади приватного сектору у Польщі див.: 12]. У світі сказаного існує обмаль приватних наукових закладів (у 2003 році було два з трьохсот). Тільки наукові заклади можуть бути представлені в CRASP (Конференція ректорів польських наукових закладів). Також на основі Закону «Про вищу освіту» (від 2005 р.) післядипломні курси можуть організовуватися тільки у наукових закладах, тих, які мають право присуджувати докторський ступінь.

2. Середовище: інституції у сфері вищої освіти

2.1. Загальна Рада вищої освіти

Загальна Рада вищої освіти – це виборний орган, що репрезентує вищу освіту й існує з 1982 р. (відповідно до Законів «Про вищу освіту» від 1990 і 2005 рр.). Рада співпрацює з Міністерством національної освіти і спорту та іншими державними установами з питань формування державної політики в галузі вищої освіти. За власною ініціативою Рада висловлює судження й оцінки з усіх питань, що стосуються вищої освіти, науки і культури. Рада також виражає думку щодо питань, представлених Міністром національної освіти і спорту та іншими державними установами, зокрема, оцінку юридичного забезпечення вищої освіти, науки і культури; оцінку тієї частини проекту бюджету, яка стосується вищої освіти та принципів надання державних субсидій закладам вищої освіти. Рада розглядає звернення вищих навчальних закладів щодо права присуджувати наукові ступені і ступені в галузі мистецтва. Рада співпрацює з національними та міжнародними організаціями, які діють у галузі вищої освіти.

2.2. Державна Акредитаційна Комісія

Ця інституція відповідає за державну акредитацію і працює з січня 2002 р. Це єдиний орган, визначений законом, що охоплює увесь спектр вищої освіти й оцінює якість освіти. Рішення і постанови Комісії мають юридичну силу. Діяльність Комісії охоплює всі вищі навчальні заклади. З 2003 р. її повноваження розширюються, й Комісія здобуває право створювати і провадити у військових закладах випускові програми (degree programmes), які не належать до військової галузі.

У межах своїх повноважень Державна Акредитаційна Комісія (ДАК):

1. Розглядає і виносить судження з усіх подань/звернень стосовно:
  - а) заснування ВНЗ;
  - б) відкриття філії ВНЗ;
  - в) впровадження нових спеціальностей у ВНЗ;
  - г) внесення навчальних спеціалізацій, які надаються вищими професійними школами, до реєстру відповідних спеціальностей.
2. Оцінює якість освіти і перевіряє, чи витримуються належні умови викладання в усіх польських цивільних закладах вищої освіти. Тобто державних і приватних, наукових і професійних, включаючи й ті, за якими наглядають міністри, відповідальні за вищу освіту, здоров'я, культуру, інфраструктуру та оборону (в останньому випадку ДАК – оцінює викладання лише цивільних дисциплін).
3. Дає згоду на відкриття і викладання спеціальностей, не згаданих у Законі «Про вищу освіту».

Президія ДАК визначає список спеціальностей і перелік ВНЗ, які підлягають атестації кожного календарного року. Здійснення такої атестаційної (акредитаційної) процедури є обов'язковим. Міністр національної освіти і спорту виносить своє рішення, базуючись на рейтингах ДАК. Зокрема, у випадку низького рейтингу, міністр зобов'язаний призупинити набір на дану спеціальність або скасувати ліцензію ВНЗ на викладання даної спеціальності.

2.3. Центральна комісія з наукових ступенів і звань

Центральна комісія з наукових ступенів і звань є колективним органом, що обирається з числа кандидатів, делегованих установами, уповноваженими надавати наукові докторські ступені і докторські ступені у галузі мистецтва, на чотирирічний термін. Кандидатів до цієї комісії обирають особи, які мають вчене звання професора або професора мистецтв.

Центральна комісія:

- 1) надає повноваження присуджувати наукові ступені і ступені в галузі мистецтва;
- 2) контролює всю діяльність установ, уповноважених надавати наукові ступені і ступені в галузі мистецтва, пов'язану з присудженням цих ступенів;
- 3) затверджує рішення, прийняті радами вказаних установ, щодо надання наукового ступеня габілітованого доктора і ступеня габілітованого доктора в галузі мистецтв;
- 4) висуває кандидатів на присвоєння вченого звання професора або професора в галузі мистецтва президентом республіки Польщі.

3. Докторське навчання

Сьогодні у Польщі є два способи здобути докторський ступінь: вступити до докторантури або самостійно написати дисертацію і захистити її в якомусь університеті чи дослідницькому інституті (як в Україні «пошукач». – *Прим. перекл.*). Остання можливість реалізується вкрай рідко, але юридично вона дозволена. Крім того, у деяких ВНЗ ще існують асистенти (штатні співробітники), які працюють над своїми дисертаціями. Однак у найкращих університетах неможливо дістати посаду до здобуття докторського ступеня. Вартість процедури захисту і двох рецензій – приблизно \$1,000 USD. Оплачує захист заклад, де докторант закріплений. Незалежні докторанти («пошукачі») платять з власної кишені.

Докторське навчання може бути організоване тими академічними установами, що мають право надавати габілітацію, тобто тими, які мають щонайменше 12 наукових співробітників зі стажем у даній галузі науки чи мистецтва. Існують два типи докторського навчання: стаціонарне і заочне. Безкоштовним є тільки стаціонарне. Якщо докторанти стаціонару отримують стипендію, вони зобов'язані читати курси в своїх закладах. Але загалом цих курсів не може бути більше як 90 годин на академічний рік (120 годин відповідно до Закону 1990 р.). Докторанти мають 8 тижнів літньої відпустки, базовий соціальний захист і медичну допомогу. Вони можуть отримувати докторську стипендію (її гарантована сума: від 60 % до 100% зарплатні асистента), яка останнім часом приблизно дорівнює 300 євро на місяць. Докторанти, які не отримують стипендії, можуть працювати повний робочий день або виконувати додатково оплачувану роботу. Ті ж, хто отримує стипендію, мусять мати дозвіл на додаткову працю і не повинні працювати повний

робочий день. Закон гарантує докторантам, які не є науковими співробітниками, лише 28 днів оплачуваної відпустки для підготовки докторської або габілітаційної дисертації.

Докторське навчання здебільшого триває 4 роки, часто за потреби додається ще один рік. Однак стипендія на цей додатковий рік, як правило, не надається. Даних щодо тих, хто не завершив навчання, не існує, але кількість таких осіб не висока. Правила прийому (стандарти відбору) у кожному закладі – свої. Існує також різниця у правилах прийому в стаціонарну і заочну докторантуру. Докторанти-заочники (24%) зазвичай оплачують за навчання. На деякі спеціальності вони повинні складати вступні іспити. В окремих закладах докторанти зараховуються за принципом «хто раніше прийшов – того й взяли». Perezарування кредитів трапляється дуже рідко або й взагалі ніколи. Головним чином тому, що докторантів вважають не студентами, а радше молодими науковцями, які перебувають на стадії між студентами і молодшими науковими співробітниками даного університету. Національна і міжнародна мобільність докторантів відносно низька. Проте міжнародна мобільність в останні роки зростає і переважає над національною мобільністю.

Кількість іноземних докторантів низька і зменшується (порівняймо: 695 осіб у 2001 р. і 424 у 2005 р.). Механізми забезпечення якості докторського навчання не формалізовані. Цей факт віддзеркалює ту реальність, згідно з якою, загалом кажучи, більшість стаціонарних докторантів, котрі не сплачують за навчання, не повинні прослуховувати забагато курсів під час своєї докторантури. Зазвичай не існує спеціалізованих курсів для докторантів. Їхня присутність в університетах більше зумовлена курсами, які вони викладають, а не які слухають. Відтак формальний статус докторантів залягає десь між статусом студента і наукового співробітника, хоча це не значить, що після здобуття наукового ступеня дана особа буде відразу працевлаштована. У новому Законі «Про вищу освіту» (від 2005 р.) докторантів визначено як студентів «третього рівня» (BA/BSc, MA/MSc, PhD). Такого статусу, як *Post-Doctoral employees* – «співробітник за розподілом після здобуття докторського ступеня», у Польщі взагалі не існує. Доктори або працевлаштовуються в освітньому секторі (на посаду *assistant professor* – *adiunkt* – це найнижчий професорський рівень, який приблизно відповідає українському «старший викладач». – *Прим. перекл.*), або ж повинні залишити сектор державної вищої освіти. Останнє є найбільш правдоподібним варіантом, адже кількість посад, пропонованих у даному секторі, – дуже обмежена. Визнання зарубіжних докторатів

відбувається на основі міжнародних двосторонніх або багатосторонніх угод, або ж через процедуру нострифікації.

Докторський ступінь може бути наданий особі, яка: має ступінь магістра, магістра точних наук чи лікаря, або ж аналогічний науковий ступінь; склала докторські іспити; представила і захистила докторську дисертацію. Докторські іспити складаються з основних дисциплін, в площині яких виконується дана дисертація, а також додаткових дисциплін й іноземних мов. Докторська дисертація також може бути проектом, прикладною або технологічною працею, якщо вона задовольняє більш загальну вимогу – а саме: є оригінальним розв'язанням наукової проблеми і засвідчує теоретичні знання з даної галузі науки або мистецтва.

Проведення докторського захисту і надання вченого ступеня здійснює Вчена рада факультету або подібного академічного підрозділу (у вищих навчальних закладах), або ж просто Вчена рада (у дослідницьких інститутах – наприклад, Польської Академії Наук). В обох випадках даний підрозділ голосує з таких питань: порушення питання про захист докторської дисертації і вибір керівника, вибір принаймні двох рецензентів дисертації (зазвичай один з відділу – внутрішній, один зовнішній), прийняття дисертації і дозвіл на її відкритий захист, визнання результатів відкритого захисту, і, врешті, надання докторського ступеня. Дисертація, яку не прийняли в одному відділі, не може бути захищена в іншому. Якщо докторські іспити не складені або дисертація не представлена у визначений термін, Рада може прийняти рішення про закриття процедури докторського захисту. Докторський ступінь надається тоді, коли за це проголосує Вчена рада даного вищого навчального закладу.

Керівниками докторських дисертацій і рецензентами – як докторської, так і габілітаційної дисертації – можуть бути або габілітовані науковці, або професори. Ці ж функції можуть виконувати іноземні науковці, які не мають згаданих ступенів або звань, але є дуже відомими фахівцями у даній галузі. У цьому випадку їх повинна затвердити Вчена рада підрозділу, в якому захищаються докторські і габілітаційні дисертації.

Хоч у Польщі і немає відповідного Положення (Code of practice), **науковий керівник докторанта зобов'язаний:**

1. Переконатися, що студент ознайомлений з ресурсами університету, які можуть допомогти його дослідженням, а також з правилами безпеки та охорони здоров'я.
2. Допомогти докторантові визначитися з темою, яка буде досліджуватися у ході роботи.

3. Допомогти докторантові окреслити дослідницькі проблеми і конкретизувати пункти дослідницької програми. Наприклад: які для потрібні ресурси, які експерименти мають бути проведені тощо.
4. Спрямувати докторанта на вивчення певних курсів, якщо ця програма передбачає специфічні модулі, що стосуються теми.
5. Ознайомити докторанта з усіма вимогами та етичними принципами дослідницької роботи.
6. Узгодити з докторантом програму керівництва і графік регулярних зустрічей.
7. Консультувати докторанта в його дослідженні й підготовці дисертації.
8. Читати і висловлювати свої зауваження стосовно чорнового варіанту дисертації – за умови, що він подається у належні терміни.
9. Упевнитися, що докторант обізнаний з університетськими процедурами захисту докторської дисертації і усвідомлює часові межі її представлення.

Інформація стосовно усіх фінансових питань, тривалості навчання, змісту докторської програми та адміністративні аспекти перебування в докторантурі розміщена на веб-сторінках університетів.

Як і у випадку з обов'язками наукового керівника, Положення стосовно обов'язків докторанта немає. Проте очікується, що **докторант зобов'язаний**:

1. Узгодити з науковим керівником план своєї підготовки.
2. Систематично і у відповідній формі ознайомлювати наукового керівника зі своєю роботою, дотримуючись узгодженого плану, що враховує і час на відпустку.
3. На вимогу наукового керівника регулярно подавати йому письмові звіти про хід роботи.
4. Консультуватися з керівником перед тим, як братися за будь-яку додаткову роботу в університеті.
5. Дотримуватися правил безпеки та охорони здоров'я.
6. Дотримуватися етичних вимог і правил дослідницької роботи.
7. Радитися з керівником в усіх випадках, коли виникає намір взяти спеціальні, додаткові чи практичні курси, програми особистого розвитку чи дослідницькі семінари.

Докторські ступені у Польщі надаються здебільшого у провідних державних академічних закладах, найпершими з-поміж них є університети, за ними – технічні університети і медичні академії. Суттєво зростає як кількість докторантів, так і кількість тих, що захистилися. Так, з 1990 по 2005 рік кількість докторів зросла більш ніж у 10 разів: з

2 700 (1990 р.) до 33 000 (2005 р.). Водночас кількість тих, що здобули докторські ступені, зросла в чотири рази: з 1500 (у 1991 р.) до 5900 (у 2005 р.).

4. Докторський ступінь і габілітація

У Польщі, як уже зазначалося, існує два наукові ступені, це – доктор і габілітований доктор. По суті, у польській структурі вищої освіти габілітація відкриває можливість молодшому науковому співробітникові стати старшим науковим співробітником. Хоча повний статус самостійності здобувається лише з наданням вченого звання професора. Проте габілітація дає можливість науковцеві, не маючи вченого звання професора, обійняти посаду університетського професора.

Упродовж останніх 20-ти років ведуться серйозні дискусії про майбутнє габілітації у підготовці наукових співробітників загалом у їхній академічній кар'єрі. Хоча думки з цього приводу лунають різні, *status quo* щодо існування двох наукових ступенів зберігається і фіксується у більшості законодавчих проєктів. Найгучніші заклики скасувати габілітацію, здається, лунають з боку профспілок. За збереження габілітації найбільше ратують наукові співробітники зі стажем, які бояться зниження академічних стандартів (очевидно, неминучого, принаймні доти, доки не будуть підвищені стандарти докторських дисертацій).

Габілітація є демаркаційною лінією між молодшими (чи допоміжними) і старшими (чи самостійними) науковими співробітниками, незалежно від того, скільки часу піде у габілітованого науковця на те, щоб стати університетським професором. У 90-х рр. було кілька законодавчих спроб, які стосувалися вищої освіти, скасувати габілітацію, але їх погано сприйняли у академічному середовищі, зокрема, науковці зі стажем. Найімовірніше, зважаючи на останні юридичні пропозиції, цей науковий ступінь не буде скасований.

У випадку габілітації, особа, яка захищається, мусить мати докторський ступінь і на додаток до представленої габілітаційної дисертації повинна засвідчити свій вагомий науковий доробок. Габілітаційною дисертацією може бути або опублікована книжка, або, що трапляється значно рідше, оригінальний проєкт, конструкція, технологічне чи мистецьке досягнення. Рецензентів троє: один з них належить до підрозділу, у якому захищається габілітаційна дисертація, двоє інших – сторонні. Надана габілітація проходить процедуру затвердження в Центральній комісії протягом шести місяців після засти дисертації.

У дуже загальних термінах і до впровадження нового Закону «Про вищу освіту», молодші наукові співробітники не можуть мати *tenure* («теньюр» – безстроковий контракт), тоді як наукові співробітники зі стажем його мають. З юридичної точки зору, молодші наукові співробітники можуть бути звільнені з посади у сфері державної вищої освіти, якщо за 9-12 років після завершення докторської дисертації не напишуть і не захистять габілітаційної. На даний момент науковим співробітникам зі стажем гарантується еквівалент академічного безстрокового контракту. Професори у державному секторі не є найманцями держави, як часто буває у Західній Європі, а робота у державній вищій освіті не веде до автоматичного підвищення на посаді. Однак, найважливіша діяльність науковців – дослідження, а не викладання, і перехід від молодшого до вищого статусу гарантується здобуттям габілітації.

Габілітація існує переважно в університетській системі – саме тут надається приблизно третина всіх габілітацій. Стосовно галузей, в яких надаються два наукові звання, то найбільше докторських дисертацій захищається у медичних науках (26% у 2001 р.), за ними йдуть гуманітарні науки (19% у 2001 р.) і технічні науки (19% у 2001 р.). У випадку габілітації, яка відкриває шлях до академічних посад університетського професора і повного професора, найбільше таких ступенів надається у гуманітарних науках (22 %), і менше у медичних і технічних науках (16 % кожна).

Ще відносно донедавна габілітація гарантувала з бігом часу здобуття посади університетського професора, яка надавалася спершу на 5 років, а тоді поновлювалася на все життя. Проте оскільки кількість габілітованих наукових співробітників зростає, а кількість штатних професорських посад на факультетах і в департаментах – ні (відповідно до правил внутрішнього розпорядку у державному секторі кількість повних професорів не може перевищувати на кафедрі 20 % її загального складу), то, вочевидь, збільшуватиметься і кількість габілітованих співробітників, які не обіймають посади університетського професора.

5. Процедури нострифікації

Наукові ступені, здобуті за кордоном, аналогічні тим, що надаються у Польщі. Це стосується держав, з якими Польща має міжнародні угоди. З тими країнами, з якими договорів не укладено, наукові ступені можуть бути визнані через процедуру так званої «нострифікації». Зарубіжні наукові ступені визнаються у Польщі на основі встановлених

Головою Ради Міністрів «Правил і процедур нострифікації наукових ступенів, наданих за кордоном» (липень, 1991). Процедура визнання докторських ступенів подібна до процедури визнання диплому про вищу освіту. Органами, що можуть нострифікувати вчені ступені, є ради факультетів, однак тільки ті, які мають право присуджувати габілітацію. Наукові ступені, надані тими державами, з якими Польща підписала договір про визнання дипломів і наукових ступенів, визнаються автоматично. Однак, деякі із цих договорів (із Сирією, Лівією, колишньою Югославією, Хорватією, Словенією, Німеччиною і Австрією) стосуються тільки докторського ступеня (габілітація і вчене звання професора з них вилучено). До того ж, договори з Німеччиною та Австрією стосуються визнання докторського ступеня лише з навчальною метою (коли хтось хоче здобути вищий науковий ступінь у Польщі).

6. Працевлаштування докторів

Традиційно докторська освіта була спрямована на підготовку професорів для вищої освіти, тобто університетського викладання та наукових досліджень. Як сказав Роджер Гайгер про США: «Докторат, яким він є сьогодні, містить *забагато* підготовки для багатьох потенційних «споживачів» вищої академічної освіти (все, що вище за бакалаврат. – *Прим. перекл.*). І водночас тут *замало* дається для традиційної підготовки майбутніх наукових співробітників» [8, с. 248]. Як у США, так і в Польщі стрімке зростання кількості докторантів відбулося у 90-х рр. Але коли у США баланс між попитом і пропозицією докторантів ставав предметом обговорення, то у Польщі ця проблема здебільшого ігнорувалася. Якщо врахувати зазвичай закриту систему державної вищої освіти й обмежені можливості працевлаштування докторів, які недавно захистилися, у приватному секторі освіти, то теперішня кількість докторантів (майже 33 тисячі) видається доказом перевиробництва. Так виглядає ситуація з традиційної точки зору. Але, з іншого погляду, університети і докторанти вважають докторантуру засобом підвищити свої можливості працевлаштування поза академічним світом на висококонкурентному польському ринку праці. Чотири роки навчання – це тривалий період для багатьох професій, хоча й маємо пам'ятати, що переважна більшість докторських програм, де є лекції, не передбачають плати за навчання. Крім того, 11 тис. 500 докторантів (трохи менше 35%) одержують урядові докторські стипендії. У перспективі поточна ситуація вочевидь зміниться, можливо тоді, коли (внаслідок Бо-

лонського процесу) буде подолано теперішнє зведення статусу докторантів до рівня звичайних студентів і запроваджено плату за навчання. Чинна система покладає тягар докторантури на університети, яким не виділяють якісь спеціальні кошти ім на цю справу. Докторанти вважаються студентами, і на них виділяються відповідні кошти.

Докторанти у Польщі зіштовхуються з низкою труднощів і проблем. Менше 50% з них отримують стипендії (2006 рік), і вимальовується тенденція до зменшення кількості стипендіатів і збільшення кількості докторантів, що платять за навчання. Шанси, що новоспечений доктор знайде собі роботу у вищому навчальному закладі, – мізерні. Тому чотири роки його навчання є «втраченими» в розумінні внесків «роботодавців» у їх же пенсійні фонди. І справді, доктори не знаходять собі посади, звідси – усі наслідки безробіття для пенсійного забезпечення.

Сучасна академічна кар'єра не відкриває якихось особливих перспектив працевлаштування у розумінні зарплати та коштів для проведення досліджень [Див.: 1; 2; 5; 9]. У деяких галузях ринок праці для нових докторів набагато більший за кордоном (особливо у США), ніж у Польщі – ситуація, яка може призвести до «відтоку мізків». Хоча з 1990 по 2005 рр. кількість докторантів зросла більш як у 10 разів, кількість наукових співробітників за цей же час залишилася практично незмінною (70-80 тис. загалом у приватному та державному секторах). В результаті шанси на те, що нові доктори працевлаштуються у вищих навчальних закладах або в академіях наук, значно знизилися. Якщо 10 років тому докторів готували головним чином для академічного світу, то тепер вони здебільшого повинні шукати собі роботу поза академічним ринком. Кардинальною зміною в останні роки стало запровадження у більших масштабах докторантів-заочників, які платять за навчання (порівняймо: 25% у 2001 р., і 30 % 2005 р.). Ще одна зміна спостерігається в тому, що докторанти беруть активнішу участь у схемах міжнародної мобільності, зокрема в таких програмах Євросоюзу, як Стипендія Марії Кюрі.

7. Майбутнє докторських студій

Хоча докторські студії посідають вагоме місце у дискусіях про створення Європейського простору вищої освіти та Європейського науково-дослідного та інноваційного простору, зокрема у колах, причетних до університетської освіти та професійної діяльності, у Польщі це питання широко не обговорюється. Хоча тенденції є очевидними (зростання кількості докторантів; зниження відсотка тих, котрі дістають

державні стипендії; відсоткове зниження іноземних докторантів; збільшення можливостей здобути ступінь доктора власним коштом, шляхом платної підготовки; відносно закритий доступ до посад у вищих навчальних закладах), майбутнє докторантури у світлі цілей, завдань і ролі вищого освітнього сектора є непевним. Також у Польщі немає бачення того, як саме слід використовувати докторантуру, інструмент, що сприятиме розвитку економіки, базованої на знанні, що є майбутнім Європи Знань (Europe of Knowledge).

Якщо поглянемо на ці два показники – кількість наукових співробітників (80 тис.) і кількість докторантів (32 тис.), а тоді зіставимо це з тим фактом, що кількість наукових співробітників суттєво не змінилася протягом останніх 10 років, то дійдемо висновку: майбутнє докторантів, принаймні в найближчі роки, – напевно не в академічному світі. Стан, в якому опинилися молоді доктори, віддзеркалює у Польщі стан цілого академічного сектору. Тимчасово вирішити проблему цих молодих науковців могло би запровадження певних «постдокторських» (post-Doctoral) програм і значно більша гнучкість у процедурах працевлаштування. Сьогодні для докторів, які щойно захистилися, є обмаль можливостей підписати тимчасовий контракт за дослідницьким грантом або ж інакшим чином долучитися до постдокторської підготовки чи дослідження, аніж працевлаштуватися на повний робочий день. Також строгіші правила щодо основного і сумісного працевлаштування (внесені до нового Закону «Про вищу освіту» від 2005 р.) можуть відкрити нові шляхи до посад у приватному освітньому секторі. Наразі ситуація є такою, що країна продукує докторантів переважно для зовнішнього ринку праці, що добре, а проте вимагає докторських програм іншого роду, ніж ті, що традиційно фокусуються на підведенні людини до академічної діяльності.

Посилання

1. Altbach, P.G., ed. 2000. *The Changing Academic Workplace: Comparative Perspectives*. Center for International Higher Education, Chestnut Hill.
2. Altbach, P.G., ed. 2002. *The Decline of the Guru: The Academic Profession in Developing and Middle-Income Countries*. Center for International Higher Education, Chestnut Hill.
3. Bureau for Academic Recognition & International Exchange, 2000. *Guide to Higher Education in Poland*. [In:] European Commission "A guide to higher education systems and qualifications in the EU and EEA countries"
<http://www.buwiwm.edu.pl/publ/guide/>

4. Central Statistical Office, 2006. *Science and Technology in Poland in 2005* [Nauka i Technika w 2005r.] Information and Statistical Papers, Warsaw.
5. Ender, J., ed. 2000. *Employment and Working Conditions of Academic Staff in Europe*. Frankfurt am Main: Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft (GEW).
6. European Commission, 2005. *European Charter for Researchers and a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers*, http://europa.eu.int/eracareers/pdfam509774CEE_EN_E4.pdf
7. European University Association, 2005. *Doctoral programmes for the European Knowledge Society*. [http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Doctoral_programmes Project_Report.1129278878120](http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Doctoral_programmes%20Project_Report.1129278878120)
8. Geiger, R., 1997. Doctoral Education: The Short-Term Crisis versus Long-Term Challenge. *The Review of Higher Education* 20/3: 239-251.
9. Huisman, J., De Weert, E., and Bartelse, J., 2002. Academic Careers from a European Perspective: The Declining Desirability of the Faculty Position. *The Journal of Higher Education* 73/1: 141-160.
10. Kwiek, M., 2003a. Academe in Transition: Transformations in the Polish Academic Profession. *Higher Education: The International Journal of Higher Education and Educational Planning* 45/4: 455-476.
11. Kwiek, M., 2003b. Recent Transformations and Adaptations of Polish Higher Education. *Die Hochschule* 1/03: 187-200.
12. Kwiek, M., 2003c. The Missing Link: Public Policy for the Private Sector in Central and East European Higher Education. *Society for Research into Higher Education International News* 2: 6-8.
13. Kwiek, M., 2004. Doctoral Degrees and Qualifications in the Contexts of the European Higher Education Area and the European Research and Innovation Area: Poland. [In:] Sadlak J., ed. *Doctoral Studies and Qualifications in Europe and the United States: Status and Prospects*. Studies on Higher Education, UNESCO-CEPES, Bucharest.

22 вересня 2007 р.

Розділ II

Перспективи і проблеми докторських (PhD) програм в Україні

Андрій Мелешевич,
НаУКМА, Україна

Ян Піттер Миклебуст
Бергенський університет, Норвегія

ПРОГРАМА PhD В УКРАЇНІ: ПРОЕКТ TEMPUS ¹

Болонський процес і докторська підготовка

Університети в Європі перебувають у стані значних структурних змін. На відміну від елітних інституцій, що в минулому надавали освіту тільки незначній кількості обранців, сьогодні університетська освіта стає доступною для багатьох. Болонський процес, до якого приєдналося 46 країн Європи, є головним рушійним механізмом цих структурних змін. Починаючи з 2003 року, докторська підготовка стала однією з десяти центральних тем у рамках Болонського процесу. Перед університетами постають такі завдання, як: організаційне створення ступеня «третього циклу» підготовки з особливим акцентом на науковому керівництві та заснуванні наукових шкіл, «підготовка шляхом досліджень, а не тільки заради досліджень» із залученням докторантів у до-

---

¹ Стаття підготовлена для публікації в журналі Форум (Forum) Європейської асоціації з міжнародної освіти (European Association for International Education – EAIE), <http://www.eaie.org> і друкується з дозволу автора та журналу.

слідницькі групи зі спорідненої тематики, зміцнення і налагодження міжнародного співробітництва, мобільність докторантів, створення міждисциплінарних рівнів освіти, більш інтенсивна дискусія стосовно розвитку взаємозамінних і професійних навичок у докторській підготовці, з урахуванням не тільки перспективи для академічної кар'єри, а й для працевлаштування в промисловості та інших галузях.

Якщо ці структурні зміни мають стратегічний характер для західно-європейських університетів, то вони по-справжньому революційні для вищих навчальних закладів Східної Європи зі спадщиною радянської освітньої системи і чітким розмежуванням між Академією Наук, яка зосереджувалась на наукових дослідженнях, та навчальними установами, головною метою яких було надання освіти студентам. Пост-радянська Україна – це типовий приклад країни, де зберігається чіткий поділ між науково-дослідницькими й освітянськими закладами. Разом з тим, Україна підписала Болонську угоду і зобов'язалась в своєму національному звіті, підготовленому для Лондонської Конференції Міністрів європейських країн відповідальних за сферу вищої освіти, впровадити систему підготовки на докторському рівні за Болонськими критеріями. На сьогоднішній день, особи, які бажають отримати ступінь кандидата наук зобов'язані або вступити до аспірантури, або отримати статус здобувача в одному із дослідницьких чи навчальних закладів, уповноважених здійснювати керівництво такою діяльністю. Хоча аспірантура радянського типу та PhD (докторська) програма західного зразка створені з однією метою, їх наріжні засади та філософія діяльності суттєво відрізняються. Брак належного керівництва та оцінювання, відсутність у багатьох випадках дослідницьких груп, тісного співробітництва між аспірантами і їх науковими керівниками призводять до низькоякісних досліджень, часто плагіату і дуже низького рівня публікацій молодих українських дослідників у західних фахових журналах.

Міністерство науки та освіти України зобов'язалось ввести третій, докторський, рівень освіти до 2010 р. Однак в адміністрації багатьох навчальних закладів країни, як і багатьох відповідальних працівників самого міністерства відсутнє чітке та послідовне розуміння структури та засад, на яких базується PhD програма західного зразка та основних відмінностей між цією програмою та архаїчною аспірантурою. Деякі експерти вважають, що такий стан речей створює серйозну перешкоду для подальших реформ у сфері вищої освіти в Україні. Справа в тому, що на той час, коли в 2010 році Україна зобов'язалась створити третій, докторський рівень освіти, аспірантура може бути просто перейменована в PhD програму без внесення будь-яких суттєвих змін в систему підготовки пошукачів наукових ступенів.

Мета проекту

Ця стаття присвячена структурному проекту в рамках програми TEMPUS-TACIS «Впровадження принципів третього рівня вищої освіти Європейського простору в Україні, 2006–2007 рр.», який є першою серйозною спробою провідного українського університету створити докторську програму. В апікаційній заявці на проект зазначається: «Менеджмент аспірантурою в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), як і в інших українських університетах, є неефективний. Багато кандидатів, що отримали якісну підготовку до вступу до аспірантури, не спроможні виконати дисертаційне дослідження та успішно закінчити програму навчання. Таким чином, студенти, які відмінно закінчили бакалаврську та магістерську програми, перетворюються на слабких аспірантів або вирішують закінчувати свою докторську освіту за кордоном». Згідно з Бергенським комюніке, прийнятим в 2005 році, уряд України зобов'язався координувати свою політику в сфері вищої освіти з «Болонським процесом щодо створення ЄПВО (Європейського простору вищої освіти), який ставить за мету «впровадження однакових критеріїв для докторантури». Український уряд також визнав, що «створення нових принципів підготовки на третьому рівні освіти є головним завданням, що стоїть перед країною».

НаУКМА, один із найбільш престижних і, можливо, найбільш прогресивних навчальних закладів в Україні, стратегічно вирішив трансформувати аспірантуру в інноваційну освітню модель підготовки професіоналів вищого ґатунку. Респектабельність та інноваційний дух університету створюють всі умови для становлення НаУКМА як провідного навчального закладу в створенні третього циклу освітньої системи в Україні. «Для досягнення цієї мети і впровадження новітнього менеджмента докторською підготовкою, НаУКМА потребує партнерських стосунків з європейськими університетами. Даний проект має на меті покращити підготовку студентів-докторантів у НаУКМА. Він також зробить свій внесок в трансформацію аспірантури згідно з Болонським процесом».

Консорціум в рамках проекту TEMPUS

У консорціум для реалізації даного проекту увійшли три університети – члени програми зі створення докторату при Європейській асоціації університетів (ЕАУ) – університет П'єра та Марії Кюрі в Парижі (розпорядник гранту), Автономний університет Барселони, Бергенський університет (асоційований партнерський статус) та Європейська

рада докторантів і молодих дослідників (Євродок). В рамках проекту призначено два зовнішні експерти: професор Альфредо Москардіні зі Школи комп'ютерних наук і технології при університеті Сандерланду (професор Москардіні глибоко обізнаний як із глобальними тенденціями розвитку докторських програм завдяки його участі в діяльності ГДП («Глобальна інтеграція докторських програм»), так і з системою вищої освіти в Україні завдяки участі в кількох попередніх проектах TEMPUS) і Девід Селінджер, професор Школи математики при Лідському університеті, який раніше брав участь в програмі зі створення докторату при ЄАУ. Координує проект НаУКМА.

Обмін досвідом та очікувані результати проекту

У травні 2007 р., у НаУКМА відбувся двотижневий семінар для викладачів та адміністративних працівників університету. Гості з університету П'єра та Марії Кюрі, Автономного університету Барселони, Лідського університету і Євродоку прочитали змістовні лекції на тематику Болонських реформ у галузі впровадження докторських програм і поділилися досвідом своїх університетів при підготовці докторантів. У вересні цього року дві групи представників Києво-Могилянської Академії, які склалися з президента університету, віце-президентів, деканів, завідувачів кафедр і керівників дослідницьких центрів відвідали Автономний університет Барселони та Бергєнський університет задля вивчення організації та практичної діяльності освіти третього рівня. Для українських освітян обидва візити були надзвичайно інформативними і продуктивними.

Головна мета проекту складається із двох частин: 1) отримати і поглибити відомості про докторські програми за кордоном та 2) створити докторську програму в НаУКМА. В листопаді 2007 р. у стінах університету «Києво-Могилянська академія» має відбутись важлива конференція про впровадження третього рівня освіти в Україні. Очікується, що разом із іноземними гостями та співробітниками НаУКМА у роботі конференції візьмуть участь представники провідних українських університетів і Міністерства науки та освіти України. Організатори заходу планують розповсюдити серед його учасників збірник статей, присвячених тематиці конференції. Обговорення, яке відбудеться в рамках конференції, допоможе краще зрозуміти проблеми і можливі перешкоди створенню третього рівня освіти як у Києво-Могилянській Академії, так і в Україні в цілому. Досвід, напрацьований НаУКМА, має стати корисним для інших закладів вищої освіти в Україні, яка зобов'язана вже через кілька років втілити в життя Болонські принципи.

ПЕРСПЕКТИВИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРЕТЬОГО РІВНЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Завдяки Болонським деклараціям в Україні загострилася проблема якійсної підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації: кандидатів і докторів наук. Одним із головних викликів, які чекають на Україну найближчим часом, є «створення нових принципів підготовки фахівців у третьому циклі освіти» [«creation new principles of training at the three-level cycle degree»]¹.

Розв'язання цієї проблеми полягає у зміні характеру і суті навчання в аспірантурі з метою фактичного наближення (за якістю і рівнем підготовки) до західних стандартів – докторських програм (PhD). Сьогодні вже всі розуміють, що підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації в Україні потрібно докорінно реформувати, проте мало хто знає, як саме це робити. Відтак **метою** наших зусиль є детальне вивчення організації та діяльності успішних гуманітарних PhD програм в Європі та США задля імплементації цього досвіду у вітчизняній практиці.

Ставлячи перед собою таку мету, ми ясно розмежуємо можливе і неможливе. Скажімо, зміна всієї вітчизняної структури підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації і, відповідно, Вищої Атестаційної Комісії України є прерогативою Кабінету Міністрів України. Для будь-якої однієї вищої школи (вишу) це – нереальне завдання. Однак запровадження сучасних PhD програм в окремому університеті, для нас – у Національному університеті «Киево-Могилянська академія» (НаУКМА), який є учасником експерименту з університетського самоврядування, – завдання цілком реальне. Будучи успішним, цей досвід має допомогти Міністерству освіти і науки України сформулювати конк-

¹ Див.: www.bologna-bergen2005.no/EN/national_impl/New/040916_Ukraine.pdf. Звіт України як нового члена Болонського процесу. Вересень 2004, пункт 13.2, стор.16. [Reports from New Members of the Bologna Process / Mychaylo Stepko, Deputy Minister of Education and Science/ Ukraine].

ретні пропозиції Кабінету Міністрів, адже поки цим конкретним пропозиціям просто немає звідки взятися.

Наш проєкт не веде до негайного скасування в Україні та НаУКМА традиційної форми підготовка аспірантів. Логікою проєкту – продуктивне *використання* цієї форми, поки вона існує, у спосіб самоврядного наповнення її новим, сучасним змістом. Інакше кажучи, логікою дій є запровадження новітньої системи підготовки науковців, паралельної до аспірантури, з продуктивним використанням усіх наявних можливостей, у тому числі й державного ресурсу.

Бо що ми маємо сьогодні? Ми маємо три роки аспірантури, упродовж яких особа, дістаючи державну стипендію, прослуховує і складає два обов'язкові курси (з філософії та англійської мови), а решту часу не зайнята більше нічим, окрім (в теорії) написання кандидатської дисертації. Для виховання науковця цього абсолютно недостатньо. Практичний результат такої підготовки невтішний: близько 7% аспірантів вчасно (в межах трьох років) завершують свої дисертації, і лише 25% аспірантів взагалі будь-коли доводять до логічного кінця свої дисертаційні дослідження й виходять на захист, вже не кажучи про якість цих наукових робіт і рівень фахової підготовки дисертантів.

Зміну парадигми ми бачимо в наповненні цих аспірантських/докторських років реальними науково-освітніми формами і завданнями, – тими, що становлять собою зміст типових PhD програм на Заході. Заборонити цього НаУКМА ніхто не може, а тому вся справа полягає тільки у I) *ясному баченні, чим ці роки мають бути наповнені*, а також у II) *фінансовому ресурсі для такого інноваційного прориву в рамках науково-освітньої системи*.

Принципові положення

1. Підготовка докторантів за типом PhD має здійснюватися в університетах за конкретними програмами тривалістю щонайменше 4 роки.
2. Науковий ступінь «Доктора філософії» в певній галузі присуджується Вченою радою університету; диплом «Доктора філософії» видає конкретний університет.

Коментар: *оскільки кадри вищої наукової кваліфікації за типом PhD – це не тільки науковці, а й викладачі вишів, то всю підготовку варто зосередити саме в університетах. Натомість академічні інститути, які хочуть здійснювати таку підготовку, підштовхнути до укладання відповідних*

угод з університетами і до творення спільних із університетами програм.

3. Конкретні докторські програми розробляються самим університетом (за угодою і спільно також – з академічним інститутом) на базі схваленого мінімуму обов'язкових кредитів (в ECTS) та «обов'язкового мінімуму» у даній галузі.
4. «Обов'язковий мінімум» у даній галузі не може перевищувати 30% від загальної науково-навчальної програми і визначається Державною Комісією з якості підготовки кадрів вищої кваліфікації (ДК КВК).
5. Решту 70% програми підготовки визначає сама інституція, де ця підготовка здійснюється, причому ці 70%, у свою чергу, складаються з 30% обов'язкової та 40% елективної – вибіркової – частин.
6. Принципом має бути індивідуалізованість програми докторських студій (40% варіативні, залежні від попередньої підготовки докторанта, його науково-дослідних цілей та напряму досліджень кафедри/центру/лабораторії).
7. Докторант виконує свою програму в конкретному науковому осередку, ним може бути, наприклад: науково-дослідний центр, лабораторія, кафедра, відділ.
8. Науковий осередок, в якому докторант виконує свою програму підготовки та індивідуальне наукове дослідження, наймає докторанта на працю як молодший науковий співробітник.

***Коментар:** один із основоположних принципів, зафіксованих у Зальцбургських і Берлінських деклараціях твердить: докторант, що одержує стипендію від уряду (завжди недо-статню), відразу визнається молодшим науковим співробітником і дістає за конкретну науково-дослідну роботу заробітну платню.*

9. Науково-навчальний підрозділ (факультет, інститут, школа, секція, департамент), до якого належить науковий осередок (центр/лабораторія/відділ/кафедра), формує за пропозицією осередку докторську комісію (як правило, 3-5 осіб) для кожного докторанта.
10. До складу кожної докторської комісії входять наукові співробітники з іншого науково-навчального підрозділу, себто іншого, причому як завгодно віддаленого, наукового напряму.

***Коментар:** це також один із принципів дотримання академічної прозорості та об'єктивності! До складу докторських комісій вводяться університетські працівники з інших факультетів, таким чином в даній установі забезпе-*

чуються однакові «правила гри» на всьому третьому рівні освіти.

11. До складу докторської комісії за рішенням науково-навчального підрозділу можуть бути введені іноземні фахівці, що надзвичайно важливо для процесу міжнародного визнання даної програми.
12. Докторська комісія визначає і затверджує індивідуальну програму підготовки кожного докторанта.

Також докторська комісія виконує такі важливі функції:

- призначає наукового керівника (або керівників);

***Коментар:** нині Європа наполягає, щоб їх було мінімум двоє: один як головний науковий керівник, другий – науковий консультант/радник, до того ж часто з-поза меж даного університету);*

- регулярно (мінімум раз на тримістр/семістр/квартал) заслуховує звіт докторанта;
- як правило, впродовж другого року підготовки організовує і проводить індивідуальний захист докторської теми (Doctoral Proposals);
- на 80% визначає склад спеціалізованої комісії із захисту **дисертації** (решту 20% делегує університет самостійно або, коли програма здійснюється за угодою спільно з академічним інститутом, разом з інститутом. Себто від кожної установи можуть бути введені представники – по одній особі, – котрі стежать за дотриманням процедури захисту).

***Коментар:** універсальні на сьогодні спеціалізовані ради із захисту в певній галузі, що діють при університетах/інститутах, себе не виправдовують. Оскільки, насправді, там є лише 2-3 особи, котрі тямлять в даній проблематиці. Практика здійснення PhD виглядає інакше: **для кожного захисту** університет формує свою спеціалізовану раду, що на 80% складається зі знавців окресленої в дисертації теми.*

13. На основі судження докторської комісії та рішення спеціалізованої ради із захисту дисертації Вчена рада університету ухвалює рішення про присудження вченого ступеня «Доктора філософії» з певного наукового напрямку і видає відповідний диплом з логотипом університету. Рішення Вченої ради університету є остаточним й оскарженню не підлягає.

***Коментар:** Вчена рада університету може бути розширена членами Вченої ради академічного інституту, котрі наділяються правом повного голосу, якщо програма здійснюється*

університетом спільно з академічним інститутом, себто за угодою.

14. Копії виданих дипломів надсилаються університетом до ДК КВК, а вся документація стосовно захищеної дисертації, як і примірник наукової роботи, зберігаються університетом довічно у власному архіві.
15. ДК КВК регулярно (раз на 2-3 роки) здійснює перевірку якості підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації університетом за певною програмою, залучаючи до цього процесу провідних українських і зарубіжних науковців.
16. На основі перевірки ДК КВК видає університетові ліцензію на підготовку фахівців вищої наукової кваліфікації; продовжує дію попередньо виданої ліцензії; припиняє дію ліцензії.
17. Державне фінансування університету в частині підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації здійснюється у визначених обсягах тільки на підставі позитивної оцінки ДК КВК.

1 червня 2007 р.

*Сергій Квіт, Світлана Оксамитна,
Євген Федченко, Тетяна Голіченко*
НаУКМА, Україна

МАСОВІ КОМУНІКАЦІЇ: КОНЦЕПЦІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ДОКТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ

Міждисциплінарна докторська програма об'єднує спеціальності «Соціологія», «Політологія», «Журналістика», тобто не відповідає жодній з існуючих спеціальностей в НаУКМА. Відповідно до підготовки і реалізації проекту залучені кафедри соціології, політології, Могиланська школа журналістики, які мають достатньо кадрів і ресурсів для розробки програми. Кафедри відповідатимуть за опрацювання відповідних напрямків міждисциплінарної програми.

Основні напрями докторської програми:

- Соціальний вплив комунікацій (soc impact of communications).
- Соціально-антропологічні аспекти медіа.
- Медіа та політичні комунікації. Міжнародні медійні системи.
- Міжкультурні та міжперсональні комунікації.
- Гендерні аспекти комунікацій.
- Arts (Мистецтво) як комунікація.

Структура й адміністрування

Менеджмент програми здійснюватиме Рада програми на чолі з Головою. Рада складатиметься з представників трьох кафедр і керівників наукових центрів, створених при кафедрах. До Ради можуть бути залучені представники професійних кіл, які матимуть дорадчий голос. Координацію поточного функціонування програмою виконуватиме методист-координатор.

Відбір учасників програми

Вступ на програму відбувається на конкурсній основі, беручи до уваги загальний рейтинг (середня оцінка не менше 91 бала) випускників бакалаврату (магістеріуму) з різних спеціальностей. Вступники повинні подати розширений план-проспект дослідження, де вказати:

- Мету вступу на програму.
- Напрямок дослідження.
- Тематику дослідження.

Також вступники зобов'язані надати рекомендації від фахівців з обраного напрямку, пройти співбесіду з представниками Ради програми. Неодмінна умова вступу – успішно складений іспит із TOEFL.

Наукове керівництво

Керівництво роботою докторанта здійснюється науковим керівником, якого докторант обирає сам, – це затверджує Рада програми. Науковим керівником може бути як представник однієї з кафедр програми, так і представник іншого науково-освітнього закладу.

Підготовка

Програма розрахована на 4–5 років навчання. Перші два роки відповідають магістерській освіті та складаються з курсів, обраних з відповідних навчальних планів трьох кафедр.

Протягом наступних двох років докторанти задіяні у науковій та викладацькій роботі: вони мають викладати щонайменше два курси, дотичних до тематики дослідження або ж асистувати.

Професійна підготовка і забезпечення якості

Професіоналізація докторської освіти на міждисциплінарній програмі забезпечуватиметься:

- Розробкою стандартів та процедур (Code of practices) навчального процесу, підготовки та системи захисту дисертацій.
- Залученням висококваліфікованих фахівців для викладання і керування дослідженнями.
- Залученням докторантів до науково-дослідницької та науково-організаційної діяльності відповідних наукових центрів. Організацією

практик, інтернатур і стажувань в аналітичних, дослідницьких медійних інституціях.

- Ретельним добором навчальних курсів, поєднуючи теоретичну підготовку і практичні навички.
- Розумним співвідношенням суто теоретичних і прикладних тем дослідження (розробка таких проектів фінансуватиметься зацікавленими організаціями).

Рада програми відстежуватиме подальший професійний ріст випускників задля аналізу й оцінювання ефективності програми, а також підвищення її освітньої привабливості для абітурієнтів. Передбачено, що на першому етапі підготовка докторантів буде спрямована на залучення їх як фахівців до викладацької та наукової діяльності кафедр і наукових центрів університету. Тому аналіз й оцінка кар'єрного росту випускників не становитиме труднощів, оскільки відбуватиметься у межах університету. На другому етапі передбачено готувати фахівців у галузі дослідження комунікацій для урядових і корпоративних структур, аналітичних центрів та інших організацій третього сектору, тому моніторинг за випускниками видається важливим для з'ясування специфіки їх просування, а відтак, відповідної корекції навчальних планів і процедури захисту.

Захист

Для захисту дисертацій передбачено створити комітет, до якого ввійдуть як фахівці з Ради програми, так і представники інших програм НаУКМА, спеціалісти українських університетів і провідні фахівці з закордонних університетів. Комітет функціонуватиме як на постійній основі, так і може створюватися для кожного окремого захисту дисертації Радою програми. (Оскільки існують різні моделі процедури захисту дисертацій, обрання конкретної моделі потребує додаткового вивчення та обговорення з представниками інших програм.)

Передумовами допуску до захисту докторської дисертації є виконання формальних вимог, що засвідчують професійне, наукове та викладацьке зростання докторанта, а саме: підготовка тексту доповіді і виступ на науковій конференції; публікації за тематикою дослідження у фахових виданнях (їх перелік визначатиме Рада програми); розроблення програми навчального курсу, її оприлюднення та публічний захист; підготовка тексту дисертаційного дослідження (обсяг якого визначає Рада програми).

МОДЕЛЬ PhD ПРОГРАМИ В ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Структура докторської програми

Наукові дослідження і, відповідно, PhD навчання в галузі природничих наук мають цілий ряд особливостей. Окрім спільної для всіх дисциплін роботи з науковими джерелами, обміну новими гіпотезами та результатами дослідів на конференціях, PhD дослідження біолога, хіміка, фізика вимагають значного часу для освоєння методик проведення дослідів, постановки експерименту та його здійснення в лабораторії. Таким чином, структура підготовки докторанта в природничих дисциплінах складається з таких компонентів: 1) *навчання* (поглиблене вивчення теорії обраної та суміжних галузей досліджень, вивчення методик та отримання практичних навичок виконання дослідів); 2) *експериментальна робота* (постановка експериментів, їх проведення, опрацювання отриманих результатів); 3) підготовка і *публікація результатів* досліджень та 4) *підготовка дисертації і її захист*. За таких умов на навчання у співвідношенні до експериментальної роботи відводиться близько третини загального часу.

Адміністрування докторської програми

З огляду на експериментальний характер більшості дисертацій в галузі природничих наук, PhD програми доцільно організовувати при наукових лабораторіях та центрах університетів. Рішення про відкриття PhD програми при науковій лабораторії (центрі) приймає Вчена рада університету за поданням Ради відповідного факультету. Вносячи рішення щодо відкриття PhD програми, варто зважати на: результати

роботи наукового підрозділу; наявність не менше трьох фахівців відповідного напрямку з вченими ступенями; наявність затверджених наукових тем; фінансова підтримка з джерел державних чи інших структур. Навчальний план підготовки докторантів розробляється керівником PhD програми (керівником наукового підрозділу) і затверджується Вченою радою факультету та університету. Керівник PhD програми щорічно звітує перед радою факультету та направляє свій звіт до відділу докторських програм університету.

Роль загальноуніверситетського відділу PhD програм полягає, крім адміністративної роботи, у наданні певної організаційної допомоги, зокрема організації спеціальних тренінгів для докторантів та наукових керівників PhD програм. Цей відділ має виконувати також контрольні функції щодо повного виконання навчальних планів докторантами, вчасного звітування та захисту дисертацій. За наявності відхилень у здійсненні навчального плану підготовки докторантів, відділ надає необхідну методичну допомогу, а у разі грубих порушень може порушити питання перед Вченою радою університету про припинення здійснення науковим підрозділом підготовки докторантів.

Набір докторантів

Набір докторантів повинен відбуватись на конкурсній основі, відбираючи з числа претендентів тих, які мають диплом магістра. Відділ докторських програм за узгодженням з керівниками PhD програм щорічно оголошує набір на навчання. Процедура набору може відрізнятись від практики вступних кампаній інших університетів, проте вона звичайно може складатися з письмового іспиту з основної дисципліни, співбесіди, письмової роботи-тези, що свідчить про вже досягнуті претендентом результати та навички дослідницької роботи. З огляду на те, що найкращі результати часто бувають отримані на стикку різних дисциплін, то докторант не обов'язково повинен мати диплом, на підставі якого він вступає, саме з цієї спеціальності.

Наукове керівництво

Керівник для докторанта призначається зі складу співробітників наукового підрозділу. Ним може бути науковець, який після захисту власної дисертації пропрацював не менше двох років, має досвід керівництва кваліфікаційними роботами студентів бакалаврату і магістратури.

До обов'язків керівника входить: допомога у складанні індивідуального плану підготовки докторанта, розробка плану проведення дослідження, надання консультацій, обговорення отриманих результатів, участь у наукових семінарах, допомога у підготовці публікацій тощо.

Наукові керівники, які вперше готують докторантів, повинні прослухати певний курс семінарів-тренінгів, організованих загальноуніверситетським відділом PhD програм. У цьому відділі керівники можуть постійно отримувати належну методологічну консультацію. Кожен університет розробляє «Положення про докторські програми» та посібник, призначений як для самих докторантів, так і їхніх керівників.

Підготовка докторантів

Підготовка докторантів з галузі природничих наук має тривати 3–4 роки. Зважаючи на експериментальний характер досліджень, термін підготовки упродовж 4 років здається найоптимальнішим. У випадку «заочної» підготовки (наприклад, поєднання водночас викладання та роботи в докторантурі) цей термін становитиме не менше 6 років.

Підготовка докторанта здійснюється відповідно до його індивідуального плану, але загальний обсяг роботи має бути визначений у кредитах. У Франції кредити для докторських програм не використовуються, але більшість PhD програм європейських університетів, зокрема Німеччини, Іспанії, Португалії з біології, медицини, біохімії та технічних наук, застосовують кредити для оцінки роботи докторанта. Це справедливо й для багатьох американських PhD програм.

Використання кредитної системи є корисним і для підтримки певного співвідношення між складовими програми підготовки, зокрема, відвідуванням навчальних курсів і роботою в лабораторії.

Приблизний навчальний план підготовки докторанта з природничих наук може виглядати так:

1. *Навчальні курси.* Вибір потрібних для докторанта навчальних курсів здійснюється за консультації наукового керівника, головним чином, на 1-му році підготовки, хоча може бути і пізніше. Серед таких курсів можуть передбачатися 2–3 теоретичних для поглибленого вивчення питань, що стосуються запланованого дослідження, 1–2 практичних курси, призначених для опанування методиками проведення дослідів, курси філософії та англійської мови. Докторант може обрати також педагогіку і психологію, курс методології

наукового дослідження тощо. За рахунок навчальних курсів, обсяг яких становить 1–2 кредити, докторант під час своєї підготовки може набрати в середньому 15–20 кредитів, але не менше визначеної кількості, наприклад, 10 і не більше 25 кредитів.

2. *Науковий семінар лабораторії (центру)*. Участь докторанта у наукових семінарах є однією з найважливіших складових його підготовки. На таких семінарах докторант не тільки ознайомлюється з роботою інших працівників центру, а й сам доповідає результати своїх експериментів та огляду наукових джерел. Деякі PhD програми Європи практикують ще й „літературні клуби”, на засіданнях яких розглядають найновіші статті з відповідних галузей досліджень. Такі обговорення можуть відбуватися і на щотижневому науковому семінарі лабораторії (центру). Участь в роботі такого семінару повинна досить високо оцінюватись у кредитах. Умови розподілу кредитів можуть бути різними для різних центрів – їх разом визначають керівник наукового центру та відповідний загальноуніверситетський відділ PhD програм, – але загальна кількість кредитів має становити не менше 30-ти.
3. *Участь у наукових конференціях*. Вміння презентувати результати власних досліджень, обов’язково брати участь у наукових дискусіях. Участь докторанта у наукових конференціях може бути оцінена 10–20 кредитів з розрахунку 3–5 кредитів за активну участь у локальній-міжнародній конференції, або 1–2 кредити за пасивну участь.
4. *Публікації*. За результатами дослідження докторант за весь період підготовки має підготувати 3 обов’язкові публікації. За цей вид діяльності він може отримати 15–20 кредитів з розрахунку 5 кредитів за статтю у науковому журналі та 1 кредит за тези.
5. *Стажування*. Обмін науковими досягненнями та науковими підходами дуже важливий не тільки для підготовки висококваліфікованого PhD фахівця, а й для прогресу наукового розвитку самої лабораторії. Тому слід передбачити 3–6 місячне стажування в аналогічному науковому центрі іншого вітчизняного або закордонного університету. Таке стажування могло б здійснюватись за угодами між університетами і оцінюватись у 10–20 кредитів.
6. *Викладання*. Може бути запропоновано докторанту як вибіркоковий вид діяльності з можливістю отримати до 5 кредитів в рамках PhD програми.

Таким чином, загальний баланс видів діяльності докторанта за час його підготовки, обрахований у кредитах, може виглядати так:

№	Вид підготовки	Кредити
1.	<i>Навчальні курси</i>	10–25
2.	<i>Науковий семінар лабораторії (центру)</i>	30
3.	<i>Участь у наукових конференціях</i>	10–20
4.	<i>Публікації</i>	15–20
5.	<i>Стажування</i>	10–20
6.	<i>Викладання</i>	до 5
	Всього	До 120 (мін.100)

Запропонована схема розподілу кредитів є умовною, розрахованою на мінімальні 100 кредитів для виконання програми підготовки, вона дає уявлення про співвідношення видів діяльності докторанта в процесі своєї підготовки. Докторант на свій розсуд та за порадою керівника може набрати більше кредитів на навчальних курсах або участі у конференціях тощо. Важливо пам'ятати про верхній поріг обмеження кількості кредитів: докторант не може набрати необхідні 100 балів тільки прослухавши навчальні курси, викладаючи або публікуючи результати досліджень. Написання тексту дисертації та її захист оцінювати у кредитах не варто, адже це обов'язкова частина для отримання диплому PhD, однак захист може бути оцінений за якісною ознакою – «відмінно», «добре», «задовільно». Кредити лише вказують на те, що докторант виконав належний обсяг роботи і може бути допущений до завершального етапу своєї підготовки.

Захист дисертації

Докторант готує дисертацію, вимоги до якої затверджені Вченою радою університету. Готова теза повинна мати позитивний письмовий відгук наукового керівника та бути схвалена на засіданні наукового підрозділу, після чого вона подається на рецензування двом зовнішнім фахівцям (опонентам-рецензентам). До захисту дисертації докторант допускається тільки після виконання свого навчального плану (не менше 100 кредитів).

Порядок проведення захисту регулюється «Положенням про докторські програми» університету. Захист відбувається публічно на засіданні Ради факультету, до якого має відношення науковий підрозділ, що здійснив підготовку докторанта. На захист запрошуються зовнішні рецензенти. Захист приймає екзаменаційна комісія у складі 3-х фахівців наукового підрозділу, очолює комісію керівник PhD програми.

Склад екзаменаційної комісії затверджується Вченою радою за місяць до захисту. Після захисту надається місячний термін для надсилання письмових зауважень до екзаменаційної комісії. Екзаменаційна комісія оцінює якість захисту та підготовки дисертації, а також, наприклад, зазначити «з відзнакою».

Диплом PhD підписує ректор (президент) університету, вручення дипломів відбувається на засіданні Вченої ради університету.

Якість підготовки докторантів

Якість підготовки докторантів – престиж університету, а відтак має знаходитись під постійним контролем Вчених рад університету, факультету та спеціалізованого загально університетського відділу PhD програм.

Респектабельність PhD дипломів різних університетів буде різною. Зрозуміло, що якість докторських дипломів не може залишатися поза увагою державних структур, особливо коли йдеться про державні вищі навчальні заклади. Міністерство освіти і науки повинно передбачити структуру, яка реєструватиме та додатково контролюватиме якість докторантських дисертацій. Існування ж окремої Вищої атестаційної комісії України та спеціалізованих рад видається за таких умов недоцільним. Захищена дисертація направляється до відповідного відділу Міністерства освіти і науки, де є Рада експертів; після підтвердження експертами якості дисертації тема дослідження вноситься до офіційного реєстру, який повинен бути доступним для громадськості та правдаців. Диплом доктора філософії видається університетом і є самодостатнім, але внесення дисертації до державного реєстру МОН є додатковим підтвердженням якості роботи і стимулом для університетів готувати фахівців високої кваліфікації. Міністерство освіти і науки повинно мати розроблений механізм контролю за якістю освіти на всіх рівнях підготовки фахівців, у тому числі, на рівні підготовки докторів. Водночас МОН повинно фінансувати підготовку докторантів. У галузі природничих дисциплін фінансування докторської програми повинно включати не лише видатки на стипендію докторантів та заробітну плату наукового керівника, а й на розвиток матеріальної бази наукової лабораторії (центру), що здійснює підготовку докторантів.

ДОКТОРАНТУРА З УПРАВЛІННЯ В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я

2006 року видавництво Гарвардської Бізнес-Школи випустило книгу американських професорів Джефрі Пфедфера та Роберта Саттона «Надійні факти, небезпечна напівправа та повна дурня». Автори книги стверджують, що, як тільки медицина стає доказовою, у сфері освіти також поступово впроваджується «доказовість», однак у галузі управління «доказова» практика дуже обмежена [1].

Системи охорони здоров'я теж потребують обґрунтованого «доказового» управління. Охорона здоров'я – особлива галузь, адже попит на медичні послуги є необмеженим, а ресурси завжди вичерпні. Асиметрія повноважень – клієнт не володіє інформацією про власний стан, адекватні методи втручання та прогноз щодо свого здоров'я – створює залежність клієнтів від системи і вимагає застосування фахівцями доказової практики.

Управління в сфері охорони здоров'я в Україні неймовірно відстає. І не так через «недоказовість», як через майже повну відсутність... Доказова ж практика, передусім, спирається на дані останніх найнадійніших досліджень, виконання яких потребує змін у системі освіти і науки.

У цьому контексті видається необхідністю відкрити докторську програму з управління в охороні здоров'я, мета якої – підготовка фахівців переважно для викладання та досліджень, зокрема досліджень міждисциплінарних. Програма повинна зосереджуватись на неодмінних для підготовки висококласних дослідників складових: теоретичній освіті, практичній підготовці та науковому керівництві/консультуванні. Тож акцент потрібно зробити на розвитку дослідницьких вмінь, інтенсивному консультуванні, співробітництві з іншими докторантами та досвідченими науковцями у межах Школи охорони здоров'я та поза ними. Школа разом із Центром досліджень здоров'я та соціальної політики стала б базою для програми.

Уже зараз у Школі успішно функціонує магістерська програма «Менеджмент в охороні здоров'я», розроблена на основі двох програм Маастрихтського університету «Охорона громадського здоров'я» та «Економіка, політика і менеджмент в охороні здоров'я». 2008 року відбудеться відкриття нової магістерської програми з адміністрування в охороні здоров'я, передбачено також відкриття програми «Охорона громадського здоров'я». Таким чином, основою для створення докторської програми стануть курси названих магістерських програм.

Зрозуміло, докторська програма НаУКМА з управління в охороні здоров'я на базі Школи охорони здоров'я потребуватиме об'єднання зусиль усього факультету соціальних наук та соціальних технологій, який, окрім Школи, складається з кафедр політології, соціології, зв'язків з громадськістю, психології, конфліктології та педагогіки, Школи соціальної роботи, та й усього університету для реалізації міждисциплінарних досліджень (йдеться про залучення фахівців з економічних, правничих, природничих наук, інформатики, Києво-Могилянської Бізнес-Школи тощо).

Адміністрування програми. Умови вступу. Керівництво докторантами. Система захисту

Очолюватимуть програму керівник, директор (адміністратор), які разом з іншими керівниками підпорядковуватимуться Директору з докторантської освіти. Варто зауважити, що науковці з різних кафедр, наукових центрів університету та з поза його меж теж братимуть участь у підготовці докторантів. Адже докторанти слухатимуть потрібні курси в усьому університеті. Візитівкою програми має стати доступність викладачів та їхня відданість справі підготовки докторантів.

Умови вступу передбачатимуть такі вимоги для аплікантів:

- Базова освіта (бакалаври, спеціалісти, магістри) в галузі медицини, соціології, економіки, менеджменту, екології, політології, математики, інформатики тощо або диплом магістра менеджменту організації у сфері охорони здоров'я, магістра з охорони громадського здоров'я, державного управління, адміністрування в охороні здоров'я або в іншій спорідненій сфері.
- Достатній рівень знань з української та англійської мов.
- Відповідність цілей вступників до цілей програми.
- Наявність актуального, реалістичного, «дисертабельного» дослідницького проекту.

- Попередні академічні досягнення, публікації, інші свідчення аналітичних та дослідницьких здібностей апліканта, зокрема рекомендаційні листи.

Спочатку програма буде спільна: докторанти консультуватимуться керівниками з НаУКМА та іншими провідними науково-дослідними установами Маастрихтського університету. До остаточного впровадження в Україні третього циклу освіти згідно з принципами Болонського процесу захист, напевно, відбуватиметься в Маастрихтському університеті. Водночас захист кандидатських дисертацій можна здійснювати в Україні у відповідних спеціалізованих радах.

Навчання

Сьогодні у міжнародній академічній спільноті мінімальним і достатнім освітнім рівнем, що забезпечує рішення комплексних багатовимірних професійних завдань, вважається магістерський.

Згідно з так званими «Дублінськими [кваліфікаційними] дескрипторами» (грудень 2004), розробленими в межах Болонського процесу, ступінь магістра присвоюється студентам, які продемонстрували здатність генерувати нові оригінальні ідеї, зокрема і в пошуковому дослідницькому контексті на основі набутих раніше базових знань. Ступінь магістра передбачає також здатність застосовувати знання та вміння, розв'язуючи професійні проблеми у нових незвичних умовах, залучаючи міждисциплінарний контекст.

Очікується, що магістри здатні формулювати судження у ситуаціях неповної чи обмеженої інформації, що передбачає соціальну відповідальність і відповіді професійним, соціальним етичним нормам. Нарешті, магістри повинні формулювати, обґрунтовувати та аргументувати свої думки конкретно й однозначно у фаховому середовищі чи у колі представників непрофесійних груп, здатні самостійно продовжити цілеспрямовану освіту [2].

Очевидно, що йдеться, власне, не про формальну «наявність ступеня магістра», а про навчання у форматі магістерських програм. Тому, як зазначено, відсутність ступеня магістра не виключатиме можливість вступу на докторську програму, але передбачатиме опанування певних курсів під час навчання за докторською програмою.

Докторанти слухатимуть навчальні курси протягом перших півтора–двох років, а над докторантською тезою працюватимуть наступні 2–3 роки. Більшість докторантів завершать програму за 4–5 років.

Загалом, навчання складатиметься з кількох принципових опцій:

- Орієнтовних курсів, що представлятимуть університет, Школу, навчальну систему, викладачів і докторантів.
- Загальних навчальних програм.
- Додаткових навчальних програм, що фокусуватимуться на специфічних дослідницьких вміннях, вміннях наукового представлення ідей тощо.
- Керівництва.
- Семінарів, конференцій, під час яких відбуватимуться дискусії з іншими докторантами, університетськими та запрошеними професорами.

Кластери загальних навчальних програм переважно складатимуться з дисциплін, які викладаються на магістерських програмах з менеджменту в охороні здоров'я, охорони громадського здоров'я, адміністрування в охороні здоров'я і включатимуть такі дисципліни: законодавство та аналіз політики охорони здоров'я; економіка систем охорони здоров'я; економіка здоров'я/економічний аналіз та оцінка медичних технологій; менеджмент організацій; операційний менеджмент; інформаційний менеджмент; фінансовий менеджмент; управління якістю; маркетинг; епідеміологія; статистика; сприяння здоров'ю; довкілля і здоров'я. За потреби докторанти слухатимуть курси інших програм, кафедр, Шкіл і факультетів.

Професійні аспекти

Наразі охорона здоров'я сприймається переважно як медицина. Професійна придатність фахівців, що мають право працювати у галузі, визначається наявністю у них базової медичної освіти. Тож практичне управління, а також дослідження політики та управління в сфері охорони здоров'я здійснюються лікарями... Така система закріплена освітніми та науковими класифікаторами, кваліфікаційними характеристиками тощо.

Міждисциплінарність сьогодні застосовується обмежено для розв'язання проблем охорони здоров'я. Навіть на рівні досліджень. Тому докторська програма з управління в охороні здоров'я може мати кілька спеціалізацій.

1. Спеціалізація з адміністрування (Healthcare Administration)/з менеджменту і політики (Health Management and Policy) в охороні здоров'я концентруватиметься на розвитку навичок планувати й управляти закладами, послугами в охороні здоров'я, відповідними дослідженнями. Передбачатиме опанування курсів: менеджмент

- організацій, фінансовий й операційний менеджмент, управління якістю, зв'язки з громадськістю, управління персоналом, інвестування та розробки політики, законодавство та регулювання в охороні здоров'я. Ця спеціалізація готуватиме також фахівців для адміністрування освітніх програм з охорони здоров'я у вищих закладах освіти.
2. Спеціалізація з економіки та політики охорони здоров'я (Health Economics and Policy) зосереджуватиметься на проблемах стримування витрат, оптимізації роботи персоналу, доступності медичного обслуговування, профілактики і засобів сприяння здоров'я, оцінки медичних технологій, фармекономіки, а також на питаннях інвестування та розробки законодавства, стратегії та правого регулювання в означеній сфері.
  3. Спеціалізація з охорони громадського здоров'я акцентуватиме на дослідженні проблем, пов'язаних з глобальними проблемами здоров'я, інфекційними і хронічними неінфекційними захворюваннями, появою нових хвороб, а також з дослідженням персональних поведінкових факторів ризику, підходів щодо усунення несприятливих соціоекономічних умов. Тобто ця спеціалізація буде зосереджена на розробці і пошуку підходів розв'язання важливих проблем здоров'я населення, зокрема пов'язаних з довкіллям, сприянням здоров'ю тощо. Основні напрями досліджень повинні полягати у прогнозуванні динаміки і тенденцій у проблемах здоров'я населення, пропозиціях щодо їх розв'язання за умов ефективного використання ресурсів.

Забезпечення якості та моніторинг виконання програми

Забезпечення якості мусить розпочатись з підсилення наукових ресурсів програми, залучаючи до її розвитку не лише постійний професорсько-викладацький склад, а й провідних вітчизняних і закордонних науковців, цілі науково-дослідні установи тощо. Така співпраця може бути реалізована через систему угод-контрактів, де визначалась би відповідальність й обов'язок кожного конкретного наукового керівника чи установи в цілому з відповідними розмірами компенсацій за виконану роботу.

Другий важливий аспект якості програми – «високий бар'єр вход», тобто високі вимоги до вступників. Якість опанування програми забезпечуватиметься також складанням після вступу на програму ін-

дивідуального плану докторанта, визначенням наукових керівників, їхньою доступністю та активністю (консультаційні години, формулювання конкретних, чітко окреслених цілей і завдань виконання певних частин дослідження).

Іншим варіантом забезпечення якості можуть стати науково-дослідні семінари, які повинні стосуватись методології та технології наукових досліджень, актуальної проблематики наукових досліджень в охороні здоров'я. Такий підхід дасть можливість докторантам ширше бачити проблематику власних наукових тем, краще орієнтуватись у методологічних аспектах, сприятиме зростанню професійної ерудованості.

Проміжна форма контролю, тобто атестація, відбувається за участі усіх докторантів Школи через необхідність забезпечення публічності та колективної участі. Атестуватися докторанти Школи можуть і спільно з іншими підрозділами, якщо того вимагатиме проблематика дослідження.

Звісно, участь докторантів у конференціях, семінарах, їхні публікації сприятимуть апробації результатів досліджень.

Визначення якості завершеного дисертаційного дослідження – відповідальність наукових керівників, рецензентів тощо.

Організація навчання та моніторинг виконання індивідуального плану докторанта забезпечуватиметься директором програми, її керівником тощо.

Фінансування

Для успішного виконання програми докторанти повинні мати належну фінансову підтримку. Один із механізмів забезпечення такої підтримки – приєднання до дослідницьких проектів Школи охорони здоров'я чи Центру досліджень здоров'я та соціальної політики. У такому випадку докторант є оплачуваним дослідником, який виконує дисертацію.

Інший механізм фінансового забезпечення – пошук грантів, зокрема на відвідування партнерського університету, для роботи в бібліотеці, консультивання, захисту дисертації тощо. Такі гранти можуть надаватись Євросоюзом, програмою Міністерства закордонних справ «Матра» (за умов спеціальної угоди), а також забезпечуватися дослідницькими інститутами Маастріхського університету.

Оскільки на програму вступатимуть студенти з різною базовою освітою, то можливою є співпраця з аспірантурою університету зі спеціальностей:

- 08.01.01 – економічна теорія;
- 08.03.02 – економіко-математичне моделювання;
- 08.10.01 – розміщення продуктивних сил і регіональна економіка;
- 10.01.08 – журналістика;
- 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти;
- 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини;
- 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології;
- 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Отже, вступ до аспірантури університету забезпечить стипендію, а це певна фінансова підтримка під час опанування програми та роботи над дисертацією.

***

Перманентні трансформації системи охорони здоров'я, що відбуваються, а ще більше ті, що не відбуваються, вимагають доказової бази.

Розвиток докторських програм з управління в охороні здоров'я – важливий крок у реформуванні не лише освіти, а й національних систем охорони здоров'я.

Випускники таких програм виконуватимуть місію наукового забезпечення трансформації політики і практики управління галузі, наріжним каменем яких мала би стати ідея здоров'я нації!

Посилання

1. Pfefer, Jeffrey and Sutton, Robert I. *Hard facts, dangerous half-truths, and total nonsense: profiting from evidence-based management*, Harvard Business School Publishing, 2006, p.5.
2. The Dublin descriptors (December 2004). Available from www.bologna.org.gu.se/digitalAssets/759823_Bolognareferensgruppen_minnesant_050128.pdf.

*Ірина Лук'яненко,
НаУКМА, Україна*

КОНЦЕПЦІЯ ДОКТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ З ФІНАНСІВ В УНІВЕРСИТЕТІ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

У процесі формування спільного освітнього простору в Європі з єдиними вимогами, критеріями і стандартами перед вищими навчальними закладами України стоїть завдання побудови і посилення інтелектуальної, культурної, соціальної й технічної бази. Цей інтегрований процес, що заснувався під егідою Болонської декларації, спрямований на впровадження загальноєвропейських норм в освіті і науці та поширення національних культурних і науково-технічних надбань у європейських країнах. Вищі навчальні заклади (ВНЗ) в Україні відповідно до принципів Болонського процесу повинні мати право формувати власну стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні та впровадженні наукових досліджень, витрачати свої ресурси та встановлювати свої критерії для підготовки сучасних виспрофесійних фахівців, створювати нові моделі навчання на різних рівнях освіти, започатковувати пілотні проекти розбудови PhD програм в різних професійних напрямках.

Ідея створення PhD програми з фінансів європейського рівня в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» відповідає всім вимогам сьогодення. Дійсно, сучасна фінансова наука все більше потребує фахівців-аналітиків високого рівня, які б досконало володіли економічною та фінансовою теорією, могли б комплексно аналізувати макроекономічну та фінансову політику держави, застосовуючи сучасний математичний інструментарій, були б природньо інтегровані в світовий інформаційний та дослідницький простір.

Всебічне формування таких науковців-дослідників – мета розбудови третього освітньо-професійного рівня зі спеціальності «Фінанси», а саме пілотної PhD програми. Програма зорієнтована на підготовку фахівців, які здатні розв'язувати нестандартні завдання, приймати оп-

тимальні рішення в нетипових умовах, генерувати оригінальні та плідні для суспільства ідеї, креативно мислити і діяти. Девіз програми – «Вчимося, досліджуючи» (Learning by Research).

Зауважимо, що більшість принципів освіти, проголошені Болонською декларацією, була фундаментальною основою існування Києво-Могилянської Академії: право формувати свою стратегію, вибирати пріоритети в навчанні та впровадженні наукових досліджень, витратити свої ресурси, розширювати інформаційне середовище, профілювати власні програми і визначити свої критерії для прийому професорів і студентів, орієнтуючись не на конкретні робочі місця, а на ринок загалом.

Що нового дає Болонський процес і що стає загальноєвропейською нормою – так це зміна структури навчання. І ця зміна досить суттєва. Звичайна структура навчання у ВНЗ вибудовувалась як послідовний логічно пов'язаний перший та другий рівень освіти: бакалаврат – магістеріум, а навчання в аспірантурі зводилось до проведення наукових досліджень під керівництвом провідного фахівця в обраній аспірантом галузі та підготовці кандидатської дисертації до захисту, що в схематично зображено на рисунку 1.

Рис. 1. Узагальнена схема взаємозв'язку ступеневої підготовки фахівців ВНЗ

Сьогодні, згідно Болонського процесу, бакалаврат поступово втрачає престижність підготовки: відбувається значне укрупнення дисциплін одного циклу, матеріал, відповідно, спрощується і стає більш оглядовим. Натомість, логічно об'єднуються магістратура та аспірантура (рис. 2), оскільки саме їхній взаємозв'язок дає змогу вивести на новий рівень наукову складову ВНЗ, підняти престиж наукових досліджень в навчальному процесі на другому і третьому освітніх рівнях. Це насправді дає змогу перейти від навчально-наукового закладу до науково-навчального. Для забезпечення ефективності такого переходу потрібна кропітка перебудова та поступове нарощування наукового потенціалу.

Рис. 2. Узагальнена схема нової концепції взаємозв'язку ступеневої підготовки фахівців ВНЗ згідно Болонського процесу

Згідно нової концепції взаємозв'язку ступеневої підготовки фахівців пропонуємо таку організаційну структуру PhD програми з фінансів: пряме підпорядкування віце-президенту з науково-навчальних студій, який повинен також водночас бути Директором докторантської школи (PhD), що відповідатиме за підготовку фахівців другого та третього рівнів освіти; безпосередній керівник PhD та магістерської програми з фінансів (зауважимо, що в майбутньому ці функції варто розмежувати) повинен обиратись зі складу найбільш авторитетних професорів на засіданні кафедри з залученням членів Наглядової ради PhD програми та західних експертів. Наглядова Рада має формуватись з провідних фахівців-практиків, знаних вчених, представників фінансових компаній та інституцій. Для проведення спільної дослідницької роботи та формування міждисциплінарних наукових дослідницьких груп потрібно створити групу іноземних експертів з числа відомих вчених і фахівців.

Узагальнена організаційна структура PhD програми з фінансів зображена на рисунку 3.

Рис. 3. Організаційна структура PhD програми з фінансів

Вступ на PhD програму з фінансів доцільно здійснювати в три етапи. На першому етапі апліканти подають англійською мовою Пропози-

ції щодо майбутньої наукової тематики з обґрунтуванням актуальності, мети, основних завдань, методів дослідження та очікуваних результатів. Комісія фахівців, обрана кафедрою, проводить попередню експертизу Пропозицій. На другому етапі найбільш цікаві та обґрунтовані Пропозиції надсилаються на зовнішню експертизу, зокрема й іноземним експертам. Після отримання зовнішніх висновків, відбувається остаточний відбір Пропозицій та проводиться співбесіда з аплікатами. На співбесіді з залученням представників PhD програми, зовнішніх та іноземних експертів обговорюються зміст Пропозицій, мотивованість до дослідницької роботи та можливість її виконання тощо. Результатом третього етапу є остаточний відбір докторантів для підготовки з програми фінансів.

Згідно наукової тематики майбутнього дослідження докторанту програми призначається два наукових керівники: українського та зовнішнього, іноземного. Науковий керівник з української сторони може безпосередньо і не працювати в НаУКМА, але здійснювати керівництво на постійній основі. Зовнішній науковий керівник призначається з числа провідних західних вчених, визнаного фахівця з обраної докторантом тематики і виконує обов'язки консультанта. Також докторант закріплюється за певною дослідницькою групою Науково-дослідного центру, де реалізує наукові дослідження з певної тематики або гранту. Керівник дослідницької групи фактично є третім науковим консультантом роботи докторанта і відповідає за практичне впровадження результатів дослідження.

Навчання за PhD програмою з фінансів пропонується трьохрічне. На першому році докторанти повинні брати участь у дослідницьких семінарах, вибрати спеціалізовані курси, необхідні для їхньої успішної дослідницької роботи. Такі курси мають на меті дати поглиблені теоретичні та практичні знання з певних розділів фінансової теорії та математичного апарату досліджень. Серед них можна зазначити основні:

- фінансовий контролінг;
- фінансове програмування;
- фінансова економетрика;
- фінансова математика;
- державні фінанси;
- інвестиційний менеджмент.

Звичайно перелік поглиблених спеціалізованих курсів повинен уточнюватись і формуватись щорічно. За бажанням докторантів для докладного вивчення сучасних розділів економічної теорії та економетрики можуть бути запропоновані ґрунтовні курси з Макроекономіки,

Мікроекономіки та Обрані розділи з Економетрики та Дослідження операцій.

Науково-дослідницькі семінари першого року навчання спрямовані на формування у докторантів програми з фінансів навичок стислого викладу наукових ідей та досягнутих результатів, вміння робити висновки і публічно презентувати наукові результати.

Наприкінці першого року докторанти повинні скласти загальний іспит.

Упродовж другого і третього років навчання докторанти готують окремі розділи дисертації, які остаточно оформлюються наприкінці навчання в дисертаційну роботу для захисту. За два останні роки докторанти також зобов'язані відвідувати щомісячні наукові семінари та презентувати результати своїх досліджень.

Докторанти програми з фінансів повинні також стажуватися в одному з західних університетів.

Для захисту PhD дисертації створюється комісія, що складається з внутрішніх експертів – провідних професорів кафедри фінансів – і зовнішніх експертів – визнаних українських та закордонних науковців з напрямку дисертаційного дослідження. Крім того, на захисті повинні бути обидва наукових керівники: український та західний консультант. Обов'язковою умовою допуску до захисту є наукова публікація в провідному західному журналі та виступ на Міжнародній конференції з теми дисертації.

Протягом роботи над науковими дослідженнями докторанти з фінансів набувають таких дослідницьких навичок:

1. Будування стратегії досліджень, визначення методів й обґрунтування практичного застосування.
2. Мозкового штурму.
3. Креативного мислення (оцінювання та генерація нових ідей).
4. Ефективного використання необхідних ресурсів.
5. Постійного удосконалення та отримання кінцевого результату.
6. Логістики і стратегічного планування (керівництво проектом).
7. Моніторингу процесу досліджень.
8. Комунікативних та міжособистісних навичок спілкування.
9. Працювати в команді за умов часових і бюджетних обмежень.

Якість навчання за PhD програмою з фінансів гарантовано забезпечується професіоналами високого класу, визнаними у світі фахівцями, як українськими, так і західними. Це вчені, які вміють створити стимулюючу атмосферу для проведення наукових досліджень та навчання, мають досвід керування науковими проектами. Більшість дослідників-

викладачів, яких плануємо залучити до участі у пілотному проекті, навчалися і стажувалися у відомих світових науково-освітніх центрах: Гарвардському інституті міжнародного розвитку, Інституті економічного розвитку Світового Банку, тренінгових програмах Міжнародного Валютного Фонду, у Економічному інституті Болдера (США), університеті Індіана (США), Стенфордському університеті (США), у Вищій Центральній бізнес-школі Ліона (Франція), у Вільному університеті Брюсселя (Бельгія), а також в університетах та бізнес-школах Канади, Німеччини, Великобританії, Нідерландів та ін. Кафедра фінансів підтримує також зв'язки з такими західними освітніми осередками, як: Стенфордський університет (США), Берклі університет (США), Мічиганський університет (США), Центральноєвропейський університет (Угорщина), Лондонська бізнес-школа тощо.

Активна співпраця з науковими центрами західних університетів, спільна участь у проектах уможливить створення платформи для додаткових фінансових надходжень і коштів для стипендії європейського рівня докторантам програми.

Першими кроками для успішної реалізації запропонованої моделі PhD програми з фінансів у Національному університеті «Кієво-Могилянська академія», на наш погляд, повинні стати:

1. Створення концепції стратегічної перебудови наукової частини підпорядкованої віце-президенту з наукових студій, яка могла б стати основним центром для підготовки магістрів та докторантів програми.
2. Підсилення кафедральних, факультетських та міжфакультетських науково-дослідних лабораторій, які підпорядковані науковій частині.
3. Часткова фінансова підтримка штатних наукових працівників та запрошених західних дослідників у науково-дослідні лабораторії, які поступово повинні розвинутиися як центри проведення наукових досліджень докторантів.
4. Створення змішаних науково-дослідних груп, що складаються з провідних українських і західних вчених, а також докторантів програми, за пріоритетними науковими напрямками. До роботи такої групи можуть бути залучені і магістри зі спеціальності «Фінанси». Поступове перетворення таких наукових груп на основні осередки підготовки дисертаційних робіт.
6. Розробка, підтримка та поповнення баз статистичних даних, необхідних для успішного виконання науково-дослідних проектів.
7. Постійне підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу PhD програм, стажування в західних університетах і науково-дослідних лабораторіях.

8. Поступова передача адміністративних функцій факультетам, концентрація основної науково-навчальної підготовки в науково-дослідних лабораторіях.

Пріоритетними напрямками досліджень у рамках PhD програми з фінансів повинні стати: розробка наукових підходів до аналізу фінансово-економічної політики держави на макро- та мікроекономічних рівнях; оцінка бюджетної і кредитно-грошової політики; дослідження в сфері фінансового менеджменту; міжнародних фінансів; фінансового контролінгу, корпоративних фінансів, інвестиційної політики й аналізу портфеля, розробка сучасного інструментарію аналізу макрофінансової програми України та моделювання наслідків прийняття окремих тактичних і стратегічних рішень, розробка наукових основ дослідження ефективності місцевого самоврядування та складання бюджетів місцевих органів влади; розробка наукових основ застосування сучасних економіко-математичних методів в галузі страхування та інвестування, розробка макроеконометричних моделей України різного рівня агрегації на основі нових підходів та науково-теоретичних концепцій тощо.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ДОКТОРСЬКІ ПРОГРАМИ В ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ:

Матеріали міжнародної конференції
«Впровадження принципів третього циклу
вищої освіти Європейського простору в Україні»

Науковий редактор, упорядник *Володимир Моренець*
Перекладач *Роман Веретельник*

Літературний редактор *Леся Пізнюк*
Художнє оформлення *Наталі Михайличенко*
Верстка *Марини Черноморд*
Відповідальна за випуск *Леся Пізнюк*

Підписано до друку 21.10.2007. Формат 60×84^{1/16}.
Папір офсетний № 1. Гарнітура Warnock Pro. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 5,81. Тираж 400 прим. Зам. №07-48.

Надруковано з готових оригінал-макетів
Університетське вид-во ПУЛЬСАРИ,
Київ, вул. Межигірська, 7/16Д, 04071

Докторські програми в Європі та Україні: Матеріали міжнар.
Д63 конф. “Впровадж. принципів третього циклу вищ. освіти Європ.
простору в Україні” / Нац. ун-т “Кієво-Могилян. акад.”; Наук. ред.,
упоряд. В. Моренець. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 98 с.

ISBN 978-966-8767-91-3

У збірнику вміщено матеріали, що розкривають досвід європейських університетів (Франції, Великобританії, Іспанії, Польщі, Норвегії) в організації сучасних докторських (PhD) програм. Викладено основні принципи їх побудови і ведення, деталізовано типові обов'язки учасників цього процесу (докторантів і наукових керівників), наголошено на зміні статусу докторанта, що в європейському освітньому просторі перестає бути навчальним («студентським») і визнається першим самостійним науковим («дослідницьким»). Для фахівців у галузі освіти й науки.

ББК 72я43+74.58я43